

Η ΓΑΥΔΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ

GAVDOS AND ITS MONUMENTS

Η κληρονομιά μας: το παρελθόν συναντά το μέλλον
Our heritage: where the past meets the future

Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων • Ephorate of Antiquities of Chania

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΕΝΤΥΠΟΥ

Επιμέλεια εντύπου: Ευανθία Τέγου

Κείμενα: Ευανθία Τέγου, Παρασκευή Δροσινού, Αναστασία Αποστολάκη, Κατερίνα Κόπακα (σσ. 8-9, 12-13), Ελπίδα Χατζηδάκη (σσ. 26-27), Κυριακή Βακάλογλου, Μαρία Κουσουλάκου: Ο φάρος, σσ. 32-33, Ιωσήφ Φανουράκης: Το σπίτι των εξορίστων, σσ. 32-33, Ιωσήφ Φανουράκης, Γιάννης Χριστοδουλάκος: Τα Μετόχια, σ. 34

Μετάφραση στην αγγλική: Ρόζμαρυ Τζανάκη, Σοφία Πρέβε

Επιμέλεια κειμένων: Αναστασία Αποστολάκη, Σοφία Πρέβε, Γιάννης Χαιρετάκης

Σχεδιασμός χάρτη: Γιάννης Χριστοδουλάκος, Χριστίνα Φραγκονικολάκη

Φωτογραφίες: Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων, Φωτογράφιση αντικειμένων: Δημήτρης Τομαζινάκης, φωτογράφος Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων

Επεξεργασία φωτογραφιών: Δημήτρης Τομαζινάκης, φωτογράφος Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων, Αμαλία Σταμαθιουδάκη-Παππά, σχεδιάστρια Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων

Φωτογραφίες ανά σελίδα: Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου 10, 11, 20, Υπηρεσία Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Κρήτης 33, Κατερίνα Κόπακα: 4, 5, 9, 12, 13, 34 κάτω, Ελπίδα Χατζηδάκη: 22, 27, Κώστας Κυριακάκης: 16, 17 κάτω, 21, 31, Στέφανος Βερυβάκης: 6, 17 πάνω, μεσαία

Σχεδιασμός - εκτύπωση: HORIZON

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στην Δρα Κατερίνα Κόπακα, Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, στον Δρα Χρήστο Ματζάνα, Αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας, στην Δρα Ελπίδα Χατζηδάκη, Επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων, που βοήθησαν με κάθε τρόπο στην έκδοση του εντύπου, όπως και στους συναδέλφους της ΥΝΜΤΕΚ κ. κ. Ιωσήφ Φανουράκη, Κυριακή Βακάλογλου, Μαρία Κουσουλάκου.

Ευχαριστούμε επίσης θερμά τον Κωνσταντίνο Τζωρτζάκη για τη διάθεση του χάρτη Dapper (οικογενειακού κειμηλίου) και τους Κωνσταντίνο Κυριακάκη και Στέφανο Βερυβάκη για την παραχώρηση φωτογραφιών. Ομοίως την Υπηρεσία Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Κρήτης και το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, για τη διάθεση φωτογραφιών από το αρχείο τους.

CONTRIBUTORS TO THE BOOKLET EDITION

Editing: Evanthia Tegou

Texts by: Evanthia Tegou, Paraskevi Drosinou, Anastasia Apostolaki, Katerina Kopaka (pp. 8-9, 12-13), Elpida Hatzidaki (pp. 26-27), Kyriaki Vakaloglou, Maria Kousoulakou (The Lighthouse, pp. 32-33), Iosif Fanourakis (The Exiles' House, pp. 32-33), Iosif Fanourakis, Yannis Christodoulakos (The Farmsteads/ Metochia, p. 34)

Translation: Rosemary Tzanaki, Sophia Preve

Text editing: Anastasia Apostolaki, Sophia Preve, Yannis Chairetakis

Map design: Yannis Christodoulakos, Christina Frangonikolaki

Photographs: Archive of the Ephorate of Antiquities of Chania, Dimitris Tomazinakis, photographer at the Ephorate of Antiquities of Chania

Photograph processing: Dimitris Tomazinakis, photographer at the Ephorate of Antiquities of Chania, Amalia Stamathioudaki-Pappa, designer at the Ephorate of Antiquities of Chania

Photographs, courtesy of: Archaeological Museum of Herakleion (photos pp 10, 11, 20), Service of Modern Monuments and Technical Works of Crete (photo p. 33), Katerina Kopaka: pp. 4, 5, 9, 12, 13, 34 below, Elpida Hatzidaki: pp. 22, 27, Kostas Kyriakakis: pp. 16, 17 below, 21, 31, Stefanos Veryvakis: pp. 6, 17 above, middle

Design - printing: HORIZON

We are especially grateful to Dr Katerina Kopaka, Professor of Prehistoric Archaeology in the University of Crete, to Dr Christos Matzanas, Archaeologist at the Ephorate of Antiquities of Ilia, to Dr Elpida Hatzidaki, Ephor Emeritus of Antiquities, who have in many ways helped editing, as well as the Service of Modern Monuments and Technical Works of Crete colleagues Iosif Fanourakis, Kyriaki Vakaloglou, Maria Kousoulakou.

Our warmest thanks to Konstantinos Tzortzakis for providing us with Dapper's map (a family heirloom), Konstantinos Kyriakakis and Stefanos Veryvakis for the photographs they kindly offered. We equally thank the Service of Modern Monuments and Technical Works of Crete and the Archaeological Museum of Herakleion for allowing use of photographs from their archives.

σε συνεργασία με/ in collaboration with

Η ΓΑΥΔΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ

GAVDOS AND ITS MONUMENTS

- ☉ Η ΝΗΣΟΣ
THE ISLAND 02
- ☉ ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΘΑΛΑΣΣΟΠΟΡΟΙ
THE FIRST SEAFARERS 04
- ☉ ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ – ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ
THE FIRST FARMING AND HERDING COMMUNITIES 06
- ☉ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ –ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΑ ΔΙΚΤΥΑ ΤΗΣ ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
FARMING AND HERDING COMMUNITIES IN THE NETWORKS OF THE MINOAN CENTRAL AUTHORITY 10
- ☉ Έν Καυδοῖ ροικίοντες 16
- ☉ ΡΑΧ ROMANA ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ
RAX ROMANA AND RURAL DEVELOPMENT 22
- ☉ ΝΕΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΝΕΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΝΕΑ ΘΡΗΣΚΕΙΑ
NEW STATE, NEW ADMINISTRATION, NEW RELIGION 28
- ☉ ΥΠΟ ΤΗ ΓΑΛΗΝΟΤΑΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ
UNDER THE MOST SERENE REPUBLIC OF VENICE 30
- ☉ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
FROM THE OTTOMAN CONQUEST TO THE CRETAN STATE AND UNION WITH GREECE 32
- ☉ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
REFERENCES 35

Η ΝΗΣΟΣ

Γαύδος: ένα νησί στο Λιβυκό πέλαγος, νότια της Κρήτης και βόρεια της Αφρικής, τόσο κοντά μα και τόσο μακριά τους. Η θάλασσα γύρω της άλλοτε επέτρεπε την επικοινωνία και άλλοτε την απομόνωση από τον έξω κόσμο. Αυτή η ιδιότυπη σχέση αποκαλύπτεται μέσα από τα μνημεία της, που παρακολουθούν την εξέλιξη και τις τάσεις κάθε εποχής διατηρώντας τη μοναδικότητά τους.

Το ιδιαίτερο φυσικό τοπίο της χαρακτηρίζουν οι απρόσιτες δυτικές ακτές και τα φιλόξενα αγκυροβόλια στη βόρεια και στην ανατολική πλευρά του νησιού, ενώ οι αμμοθίνες και τα κεδροδάση συνθέτουν τοπία μοναδικής φυσικής ομορφιάς.

Ο φυσικός της πλούτος προσέλκυσε τους ανθρώπους από πολύ νωρίς, ήδη από την Παλαιολιθική εποχή. Στο πέρασμα του χρόνου άλλοτε έμεινε στη σκιά του πολιτισμικού γίνεσθαι της Ανατολικής Μεσογείου και άλλοτε γνώρισε περιόδους ιδιαίτερης ακμής.

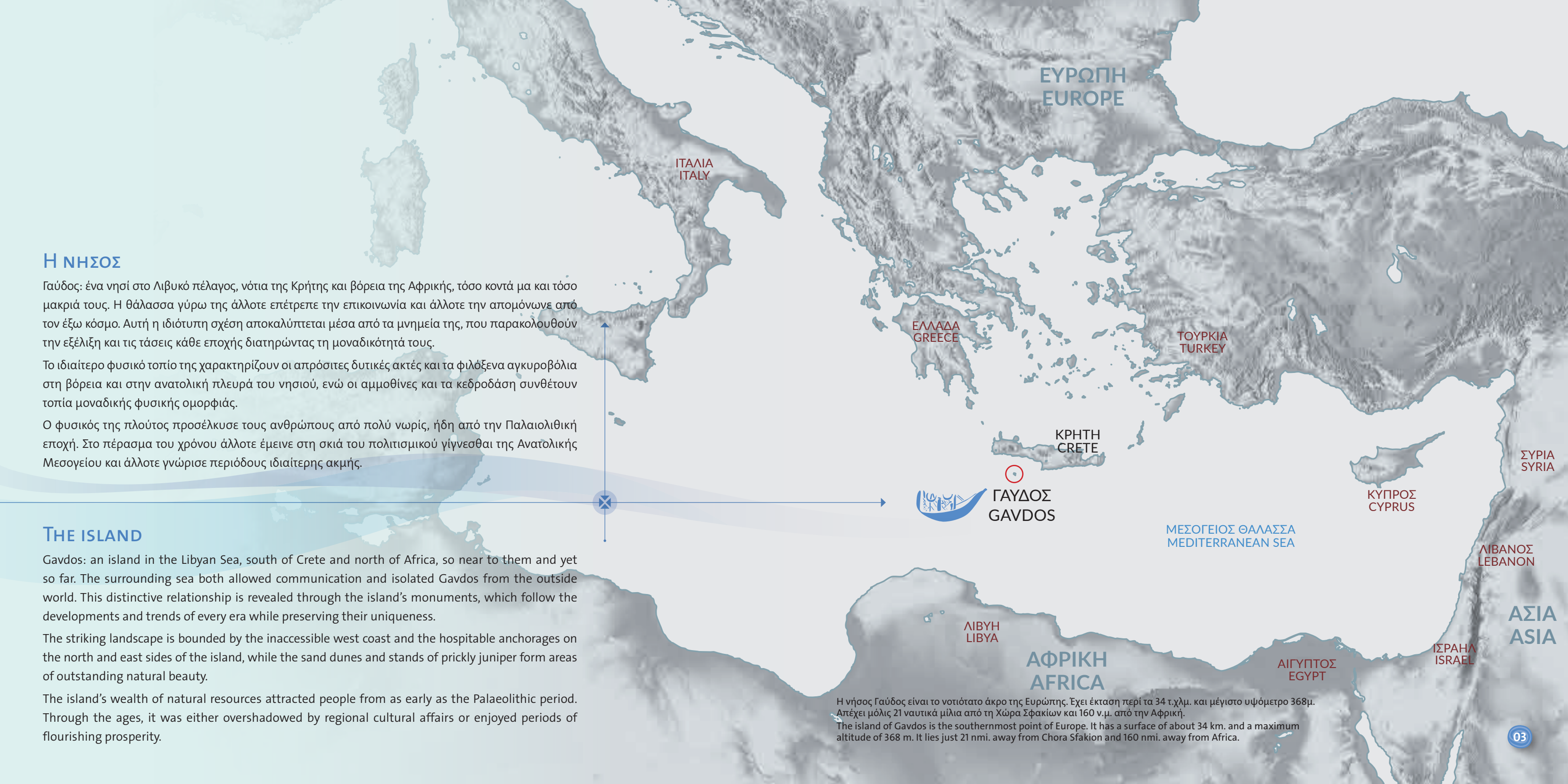
THE ISLAND

Gavdos: an island in the Libyan Sea, south of Crete and north of Africa, so near to them and yet so far. The surrounding sea both allowed communication and isolated Gavdos from the outside world. This distinctive relationship is revealed through the island's monuments, which follow the developments and trends of every era while preserving their uniqueness.

The striking landscape is bounded by the inaccessible west coast and the hospitable anchorages on the north and east sides of the island, while the sand dunes and stands of prickly juniper form areas of outstanding natural beauty.

The island's wealth of natural resources attracted people from as early as the Palaeolithic period. Through the ages, it was either overshadowed by regional cultural affairs or enjoyed periods of flourishing prosperity.

Η νήσος Γαύδος είναι το νοτιότερο άκρο της Ευρώπης. Έχει έκταση περί τα 34 τ.χλμ. και μέγιστο υψόμετρο 368μ. Απέχει μόλις 21 ναυτικά μίλια από τη Χώρα Σφακίων και 160 ν.μ. από την Αφρική.
The island of Gavdos is the southernmost point of Europe. It has a surface of about 34 km. and a maximum altitude of 368 m. It lies just 21 nmi. away from Chora Sfakion and 160 nmi. away from Africa.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΘΑΛΑΣΣΟΠΟΡΟΙ

Οι πρωιμότερες μαρτυρίες ανθρώπινης δραστηριότητας στο νησί ανάγονται στην Κατώτερη Παλαιολιθική. Κατά τη συστηματική επιφανειακή έρευνα διερευνήθηκαν πολλές υπαίθριες παλαιολιθικές θέσεις• αυτές βρίσκονται συνήθως, σε περιοχές με αποθέσεις ερυθρογής, κοντά σε πηγές νερού και πρώτων υλών.

Το Σαρακηνικό με το ακρωτήριο Κάβος Τσαργουλιό στα ανατολικά του, τα *Ελληνικά* κοντά στα Βατσιανά και η παράλια θέση *Φετιφέ* στον Άγιο Παύλο διαθέτουν διαχρονικότητα. Ειδικά η θέση στον Άγιο Παύλο είναι σημερινή, καθώς έχει εργαστηριακό χαρακτήρα. Ο μεγάλος αριθμός των λιθοτεχνιών που βρέθηκαν εκεί, εργαλεία αλλά και κυρίως προϊόντα κατάτμησης, όπως πυρήνες και απολεπίσματα, επέτρεψαν την κατάταξή τους σε πέντε ομάδες, οι οποίες καλύπτουν χρονολογικά όλες τις παλαιολιθικές περιόδους.

Για τις εργαλειοτεχνίες χρησιμοποιήθηκαν τοπικά πετρώματα όπως ο ασβεστόλιθος, στις παλαιότερες φάσεις, ο γκριζος κερατόλιθος, ο χαλαζίας και ο εξαιρετικής ποιότητας πυριτόλιθος, που χρησιμοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά από τη Μέση Παλαιολιθική. Τη Μεσολιθική Περίοδο, πραγματοποιήθηκε, πιθανόν, η πρωιμότερη εισαγωγή οψιανού από τη Μήλο στο νησί.

Η μελέτη των λιθοτεχνιών της Γαύδου εντάσσεται σε μια γενικότερη συζήτηση για την Παλαιολιθική περίοδο στην Κρήτη, μετά τον πρόσφατο εντοπισμό λιθοτεχνιών στα νότια παράλια του Ρεθύμνου. Οι τελευταίες έρευνες δεν καταρρίπτουν μόνο τη μέχρι πρόσφατα επικρατούσα άποψη περί ύπαρξης πολιτισμικού «κενού» στην προ-νεολιθική Κρήτη, αλλά με την αξιοποίηση μεθόδων και της πειραματικής αρχαιολογίας, καταδεικνύουν ότι η ναυσιπλοΐα από την Πελοπόννησο μέσω των Κυθέρων προς τη Δυτική Κρήτη και, εν τέλει, προς τη Γαύδο είναι, πλέον, ανιχνεύσιμη.

Οι άνθρωποι της περιόδου, εκτός από κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες με δεξιότητες στην κατεργασία του λίθου, φαίνεται ότι ήταν και τολμηροί θαλασσοπόροι.

Ανατολική όχθη του ρέματος του Αγίου Παύλου.
Ζώνες ερυθρογής (terra rossa) που απέδωσαν πρώιμα εργαλεία.
Eastern bank of Ayios Pavlos stream.
Red bands (terra rossa) that gave early lithics.

Χειροπέλεκυς από ντόπιο ασβεστόλιθο, Αχελαιάς τεχνοτροπίας.
Παραλία Σαρακηνικού. (Κατώτερη Παλαιολιθική, περί 350.000 χρόνια πριν).
Handaxe made of a local limestone, Acheulean industries.
Sarakiniko beach. (Lower Paleolithic, ca. 350.000 BP).

Χειροπέλεκυς- κοπέας, Αχελαιάς τεχνοτροπίας, Κοπανέλος
(Κατώτερη Παλαιολιθική, περί 350.000 χρόνια πριν).
Handaxe- cleaver, Acheulean industries. Koranelos site
(Lower Paleolithic, ca. 350.000 BP).

THE FIRST SEAFARERS

The earliest evidence of human activity on Gavdos goes back to the Lower Palaeolithic. Systematic archaeological surveys have been carried out at many outdoor Palaeolithic sites; these are usually found in areas with terra rossa (red earth) deposits, close to water sources and raw materials.

Sarakiniko with the promontory of Kavos Tsargoulio to the east, *Ellinika* near Vatsiana and the coastal site of *Fetife* at Ayios Pavlos all bear witness to lengthy human presence. The Ayios Pavlos site is particularly significant, as it was used as a workshop area. The large number of stone artefacts found there – tools but also stone-knapping products such as cores and flakes – are divided into five groups, covering every period of the Palaeolithic.

Local stone was used for tool-making: limestone in the earlier phases, and grey chert, quartz and the top-quality flint that was used almost exclusively from the Middle Palaeolithic onwards. Obsidian from Melos was probably first imported to Gavdos in the Mesolithic period.

The study of the lithic industries of Gavdos forms part of a wider discussion on the Palaeolithic period in Crete, following the recent discovery of lithics on the south coast of Rethymno. Latest research has not only disproved the hitherto dominant view that there is a "civilization vacuum" in pre-Neolithic Crete, but also shown, thanks to experimental archaeology, that navigation from the Peloponnese via Kythera to West Crete and ultimately Gavdos is now traceable.

People of the time were not only hunters and gatherers with stone-working skills; they also appear to have been daring seafarers.

Λεπίδα τύπου Levallois, Κάβος Τσαργουλιό
(Υστερη Μέση Παλαιολιθική, 75.000-50.000 χρόνια πριν).
Levallois flake, Kavos Tsargoulio
(Late Middle Palaeolithic, 75.000-50.000 BP).

Λεπίδα τύπου Levallois, Κάβος Τσαργουλιό
(Υστερη Μέση Παλαιολιθική, 75.000-50.000 χρόνια πριν).
Levallois flake, Kavos Tsargoulio
(Late Middle Palaeolithic, 75.000-50.000 BP).

α. Μηνωειδής μικρόλιθος μαύρου πυριτόλιθου. Σιόπατα.
β. Μηνωειδής αιχμή από μελιανό οψιανό (Επιπαλαιολιθική 14.000-10000 πριν).
γ. Βελοακμή από πυριτόλιθο (Τελική Μεσολιθική 8^η/7^η χιλιετία π.Χ.).
α. Microlithic crescent on thin black flint flake (Siopata).
β. Microlithic point made of melian obsidian- Epipalaeolithic Period (ca. 14.000-10.000 BP).
γ. Transversal arrowhead (Final Mesolithic 8th/7th millennium B.C.).

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ – ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Η γεωργία και η κτηνοτροφία ανήκουν πλέον στις δραστηριότητες του ανθρώπου και η άσκησή τους προϋποθέτει μόνιμες εγκαταστάσεις, πιο εξελιγμένη λιθοτεχνία και σκευή αποθήκευσης και παρασκευής τροφίμων. Αυτά οδήγησαν στη δημιουργία της κεραμικής τέχνης.

Οι περισσότερες νεολιθικές θέσεις βρίσκονται διάσπαρτες στο νησί, στην παράλια ζώνη αλλά και στην ενδοχώρα κοντά στις κορυφογραμμές ρεμάτων και φαραγγιών, σε θέσεις με οπτική σύνδεση τόσο με τη θάλασσα όσο και μεταξύ τους. Οι εγκαταστάσεις συχνά αναπτύσσονται γύρω από βραχοσκεπές που αφθονούν στο νησί λόγω των γεωλογικών συνθηκών.

Μια σημαντική νεολιθική θέση βρίσκεται στον Κάβο Τσαργουλιό. Η εγκατάσταση διατηρείται σε εξαιρετικά αποσπασματική κατάσταση, καθώς το δομικό υλικό της χρησιμοποιήθηκε για να κτιστεί στο κέντρο της ένα νεώτερο μετόχι (σήμερα ερειπωμένο) που ενσωματώνει βραχοσκεπή. Η άφθονη επιφανειακή κεραμική περιλαμβάνει κυρίως ανοιχτά χρηστικά αγγεία διαφόρων μεγεθών, των αρχών της 6^{ης} χιλιετίας (Μέση Νεολιθική).

Στη θέση *Βρυσάλια*, στην ευρύτερη περιοχή του Κόρφου, σωστική ανασκαφή αποκάλυψε έναν κατεστραμμένο λακκοειδή τάφο με 12 αγγεία. Τα αγγεία είναι χειροποίητα, εξαιρετικής ποιότητας, χρονολογούνται στα τέλη της 4^{ης} χιλιετίας π.Χ. (Τελική Νεολιθική), με τα περισσότερα να ανήκουν στον τύπο των Παρτίρων.

Η κεραμική όλων των φάσεων της Νεολιθικής έχει ομοιότητες με την αντίστοιχη της Κεντρικής Κρήτης, από την περιοχή της Μεσαράς και της Κνωσού.

Ο όρμος Σαρακήνικο με το ακρωτήριο Κάβος Τσαργουλιό στα ανατολικά του.
Sarakiniko bay with the promontory of Kavos Tsargoulio to the east.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ - NEOLITHIC PERIOD

6800 - 3200/3000 π.Χ./B.C.

THE FIRST FARMING AND HERDING COMMUNITIES

Humans had by now started to farm and herd animals, activities that required permanent installations, more advanced lithic industries, and vessels for food storage and preparation. This led to the invention of pottery.

Most Neolithic sites are found scattered through the island, in the coastal zone as well as in the interior, near the ridges of streambeds and gorges, in locations in visual contact with the sea and each other. The installations often incorporate rock shelters, which abound on the island due to its geology.

An important Neolithic site is at Kavos Tsargoulio. The installation is preserved in a very fragmentary state, because its building materials was used to construct a modern farmstead (now ruined), incorporating a rock shelter, in the centre of the site. The abundant surface pottery mainly consists of open useware vessels of various sizes, dating from the early 6th millennium (Middle Neolithic).

At the *Vrysalia* site, in the Korfos area, a rescue excavation revealed a destroyed pit grave containing 12 pots. These are handmade vases of excellent quality, dated to the Final Neolithic. Most are in the Partira style, dated to the end of the 4th millennium (Final Neolithic).

The pottery of every Neolithic phase is similar to that of Central Crete of the same period (Messara and Knossos area).

Λακκοειδής τάφος και αγγεία από την ταφή. *Βρυσάλια* Κόρφου.
(Τελική Νεολιθική 3500 – 3000 π.Χ.).

Pit grave and vessels of the burial. *Vrysalia* at Korfos.
(Final Neolithic 3500 – 3000 B.C.).

Στη θέση *Σιόπατα* του λόφου Τσιρμιρή, οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Κρήτης στη θέση *Πάνω Λάκκος*, στα ανώτερα στρώματα μιας σειράς διαβρωμένων βραχοσκεπών απέδωσαν πολλή κεραμική της Τελικής Νεολιθικής – και της μετάβασης στην Προανακτορική (3200/3000 π.Χ.).

Στον ίδιο υπαίθριο χώρο καθαρίστηκε χαμηλή κυκλική κρηπίδα με ίχνη φωτιάς και καμένα όστρακα στην επιφάνειά της, μάλλον ένα κεραμικό καμίνι ανοιχτής φωτιάς. Μια δεύτερη ανάλογη δομή ανασκάφηκε στην ίδια ευρύτερη ζώνη. Η κεραμική από τις δυο κατασκευές τις χρονολογεί στην ίδια περίοδο (τέλη 4^{ης} με αρχές της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ.) και τις εγγράφει εν δυνάμει στα πρωιμότερα γνωστά καμίνια στον Αιγαϊακό χώρο.

Στο τέλος της Νεολιθικής εποχής ίσως έγινε για πρώτη φορά εξόρυξη και εκκαμίνευση χαλκού στο νησί. Κοιτάσματα του μετάλλου υπάρχουν π.χ. στον Κάβο Τσαργουλιό, δίπλα στη νεολιθική εγκατάσταση.

At *Siopata* on Tsirmiri hill, University excavation at *Pano Lakkos* site, on the upper levels of some eroded rock-shelters, yielded a large quantity of pottery dated to the Final Neolithic/ Early Palatial period (3200/3000 B.C.).

At the same open-air site, a low, circular platform with traces of fire and burnt sherds on its surface, was cleaned, probably an open pottery kiln. Another, similar structure was found in the same zone. Pottery dates both structures to the same period (end of 4th - beginning of 3rd millenium B.C.), potentially registering them among the earliest known kilns in the Aegean area.

Copper may have been mined and smelted on the island for the first time at the end of the Neolithic period. Copper ore is found for example at Kavos Tsargoulio, next to the Neolithic installation.

Κεραμικό καμίνι ανοιχτής φωτιάς. *Σιόπατα*. (Προανακτορική Περίοδος αρχές 3^{ης} χιλιετίας π.Χ.).
Open pottery kiln. *Siopata*. (Prepalatial period, early 3rd millenium B.C.).

ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ – ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΑ ΔΙΚΤΥΑ ΤΗΣ ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

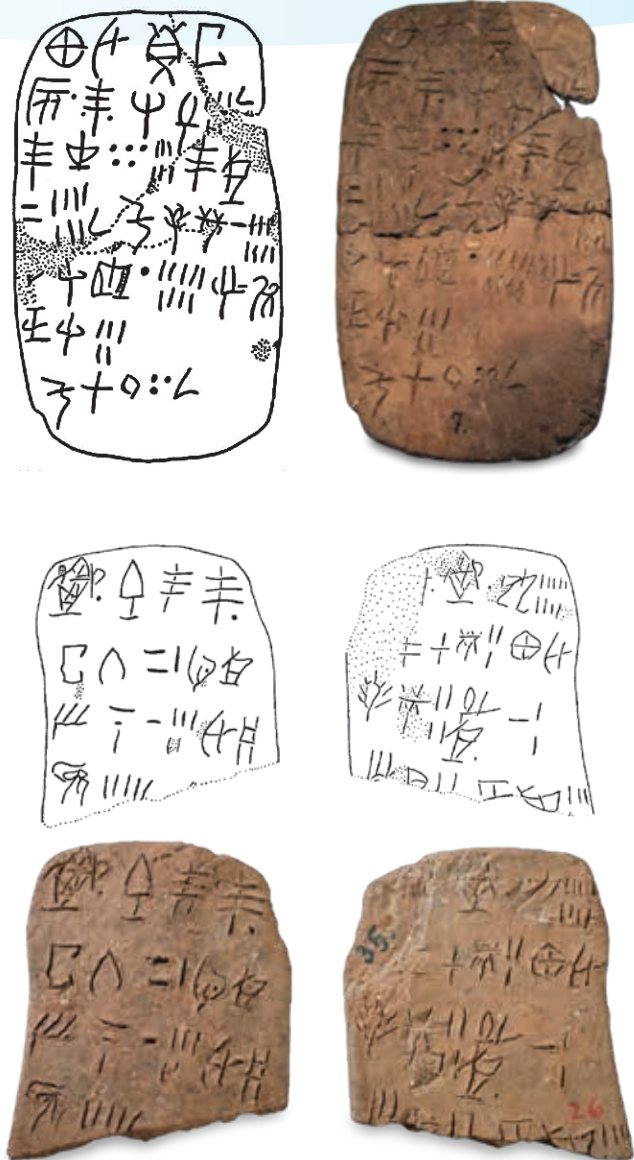
Η γενικευμένη χρήση του χαλκού για την κατασκευή εργαλείων έδωσε νέα δυναμική στην αγροκτηνοτροφική και βιοτεχνική παραγωγή. Στην Κρήτη η Εποχή του Χαλκού ταυτίζεται με το Μινωικό πολιτισμό και τη δημιουργία από τις αρχές της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. των ανακτορικών κέντρων, ως κεντρικού συστήματος διοίκησης για τη διαχείριση του πλεονάζοντος προϊόντος. Η δημιουργία και η εξέλιξη της γραφής από την κρητική ιερογλυφική στην Γραμμική Α και εν συνεχεία στη Γραμμική Β, την πρώτη σε ελληνική γλώσσα, εξυπηρέτησε τη διοικητική οργάνωση.

Ενδιαφέρουσες είναι δύο καταγραφές σε πινακίδες της Γραμμικής Α από την Αγία Τριάδα. Η πρώτη αφορά στο *KA-U-DE-TA*, που ερμηνεύεται είτε ως τοπωνύμιο που παραπέμπει στη Γαύδο στη δοτική, είτε ως εθνικό, αρσενικό ή θηλυκό, στον ενικό ή στον πληθυντικό αριθμό [*Kaudetas, Kauditai*]. Την καταγραφή του ονόματος *KA-U-DE-TA* ακολουθεί ο ρηματικός τύπος *TE* [θεν, θήν> τίθημι], εν συνεχεία το *VINa* (κρασί) και άλλα έξι ονόματα επίσης στη δοτική, μεταξύ των οποίων και το *Kydonis*, που πιθανόν σχετίζεται με την *Kydonia*. Η καταγραφή αφορά στην παραλαβή ή την αποστολή κρασιού.

Η άλλη καταγραφή *KA-U-*79-NI* [*KA-U-DO-NI* *Kaudonis* (:)] αφορά σε τοπωνύμιο στη δοτική, που συνδέεται με την καταγραφή ανθρωπίνου δυναμικού το οποίο παρέχει ή υποδέχεται τέσσερις άνδρες.

Σε πινακίδα Γραμμικής Β από την Κνωσό έχει διαβαστεί η λέξη *ka-u-da*, η οποία μπορεί να είναι ένας τόπος που ονομάζεται Καύδα ή Γαύδα ή ένα πρόσωπο ανδρικό ή γυναικείο με καταγωγή από εκεί. Η καταγραφή αφορά σε τρία αγροτικά προϊόντα κριθάρι, αλεύρι, κρασί που παραλήφθηκαν ή στάλθηκαν.

Οι καταγραφές των ονομάτων *KA-U-DE-TA*, *KA-U-DO-NI* και *ka-u-da*, μολονότι αν και ιδιαίτερα σημαντικές, παραμένουν έως σήμερα μεμονωμένες καταχωρήσεις και συνεπώς η ταύτισή τους με τη Γαύδο δεν μπορεί να θεωρηθεί απολύτως ασφαλής.

Πινακίδες Γραμμικής Α από την Αγία Τριάδα (HT 13, HT 26 - Νεοανακτορική περίοδος, 1700- 1500 π.Χ.).

Linear A tablets from Hagia Triada (HT 13, HT 26 - Neopalatial period, 1700- 1500 B.C.).

FARMING AND HERDING COMMUNITIES IN THE NETWORKS OF THE MINOAN CENTRAL AUTHORITY

The widespread use of copper tools gave a new impetus to farming, herding and crafts. In Crete, the Bronze Age is identified with the Minoan civilization and the emergence, from the beginning of the 2nd millennium onwards, of the palatial centres as a central system of surplus administration. The invention and development of writing, from Cretan Hieroglyphic to Linear A followed by Linear B, the first Greek script, served administrative purposes.

Two interesting Linear A inscriptions are found on tablets from Hagia Triada. The first refers to *KA-U-DE-TA*, interpreted either as a toponym (place-name) referring to Gavdos in the dative case, or as an ethnonym (name of an ethnic group), male or female, in the singular or plural (*Kaudetas, Kauditai*?). The name *KA-U-DE-TA* is followed by the verb form *TE* (to place), and then *VINa* (wine) and another six names, also in the dative, including *Kydonis*, probably associated with *Kydonia*. The tablet records the shipment or delivery of wine.

The other reference, *KA-U-*79-NI* [*KA-U-DO-NI* *Kaudonis* (?)], is a toponym in the dative associated with the recording of human beings, a shipment or delivery of four men.

A Linear B tablet from Knossos contains the word *ka-u-da*, which may be a place named *Kauda* or *Gauda*, or a man or woman originating from there. The tablet records the shipment or delivery of three types of agricultural produce: barley, flour and wine.

Although particularly significant, these recorded inscriptions of the names *KA-U-DE-TA*, *KA-U-DO-NI* and *ka-u-da* are only isolated references so far and thus cannot be definitely identified with Gavdos.

Πινακίδα Γραμμικής Β από την Κνωσό (KN Fs 21 - Νεοανακτορική περίοδος, 1450- 1375 π.Χ.).

Linear B tablet from Knossos (KN Fs 21 - Neopalatial period, 1450- 1375 B.C.).

Από το 2003 διεξάγεται συστηματική εκπαιδευτική ανασκαφική έρευνα από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, στην ευρύτερη περιοχή *Σιόπατα* του λόφου Τσιρμιρή. Για τις ανάγκες της επιστημονικής έρευνας έχει αποκατασταθεί ένα παραδοσιακό *μετόχι*, που λειτουργεί ως σταθμός του Πανεπιστημίου.

Η έρευνα επικεντρώνεται στη θέση *Καταλύματα*, στη νότια πλευρά του λόφου Τσιρμιρή, όπου αποκαλύπτεται ένα εκτεταμένο κτηριακό συγκρότημα, έκτασης περίπου 600 τ.μ., σε δυο άνδρα. Μεγάλο τμήμα της ανατολικής του πλευράς έχει καταπέσει στην υποκείμενη κλιτύ, μαζί με την οροφή μιας σειράς βραχοσκεπών στην οποία πατούσε. Το κτήριο έχει ικανή έκταση και μπορεί να συγκριθεί με τις επαύλεις ή αγρεπαύλεις της σύγχρονης ανακτορικής Κρήτης. Περιλαμβάνει κυρίως μεγάλους, αλλά και μικρότερους κλειστούς χώρους και ένα τουλάχιστον υπαίθριο πλακόστρωτο. Η κεραμική, τα εργαλεία και η υπόλοιπη σκευή δείχνουν ότι οι χώροι φιλοξένησαν μικτές δραστηριότητες με έμφαση στην αποθήκευση, στις τροφοπαρασκευαστικές και βιοτεχνικές εργασίες. Το κτηριακό συγκρότημα θεμελιώθηκε στις αρχές της 2^{ης} χιλιετίας, ενώ διαπιστώνεται η χρήση του χώρου ήδη από την 3^η χιλιετία π.Χ. Το κύριο αρχιτεκτονικό του κελύφος χρονολογείται στα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ., οπότε καταστράφηκε από σεισμό και πυρκαγιά.

Στη θέση *Στο Πάπουρο* βρέθηκε μια πιθοταφή. Ο μεγάλος γραπτός πίθος, τοπικού εργαστηρίου βρέθηκε τοποθετημένος στο πλάι, με κατεύθυνση Δ-Α, σε λάκκο που λαξεύτηκε στο μαλακό μαργαϊκό ασβεστόλιθο. Στο εσωτερικό του περιείχε το σκελετό ενός ενήλικου σε οκλάζουσα στάση, με το κεφάλι προς το στόμιο του αγγείου και ένα λίθινο αγγείο, ως κτίρισμα. Η ταφή χρονολογείται στα τέλη της Μέσης ή στις αρχές της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.

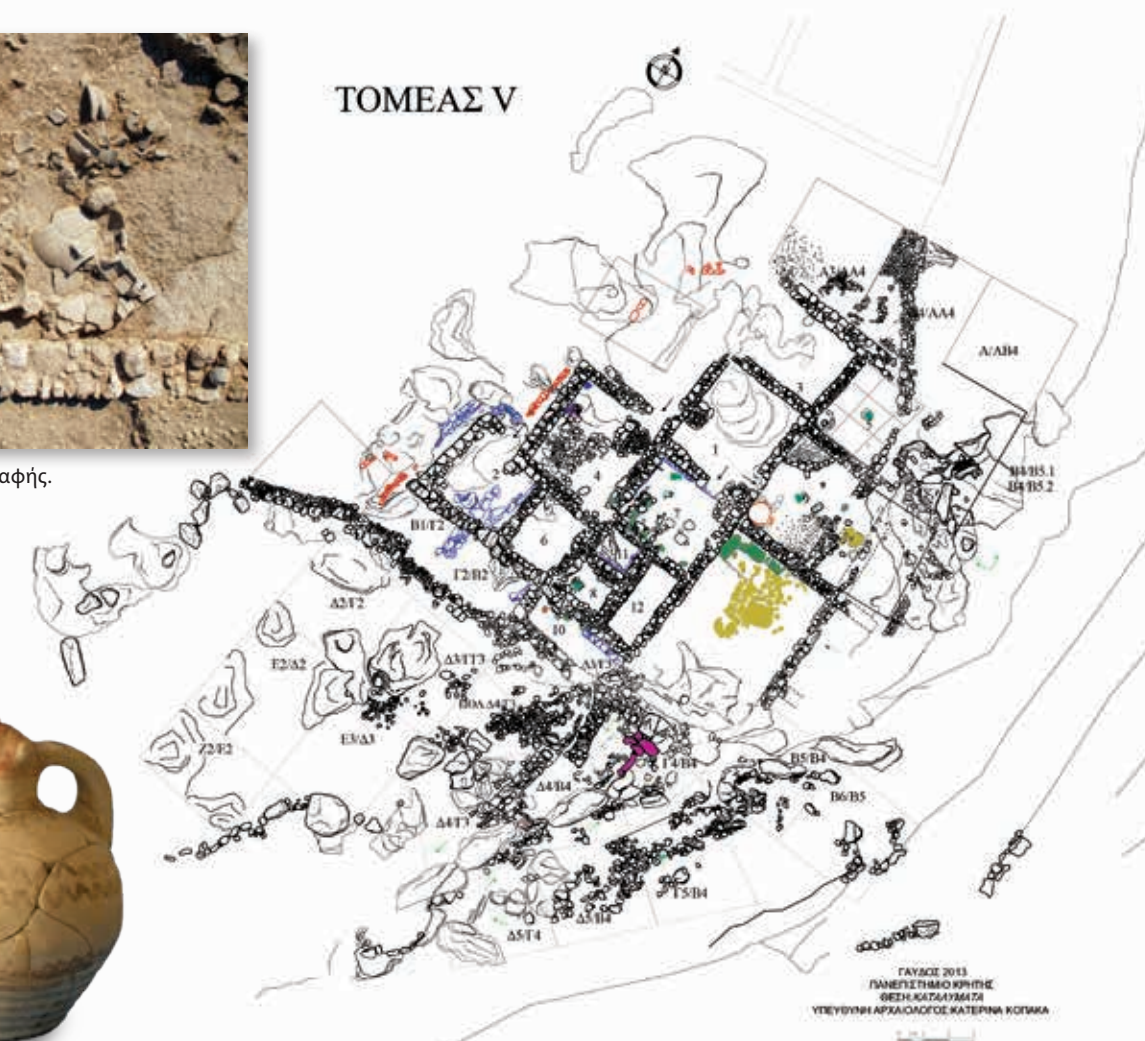
Since 2003, the Department of History and Archaeology of the University of Crete has been carrying out a systematic teaching excavation in the wider area of *Siopata* on Tsirmiris hill. A traditional *metochi* (family farmstead) has been restored to be used as the University field station.

The investigation is centred on the *Katalymata site*, on the south side of Tsirmiris hill, uncovering an extensive building complex measuring approximately 600 sq.m. and laid out on two terraces. A large part of the east side has fallen down the slope below, together with the roof of some rock shelters on which it stood. The building is quite large and may be compared with the villas or rural residences of contemporary palatial Crete. It contains mainly large rooms but also smaller ones, and at least one open-air paved area. The pottery, tools and other contents show that the rooms were used for a mixture of activities, with the emphasis on storage, food preparation and craft industries. The building complex was founded in the early 2nd millenium B.C., although the area was in use already during the 3rd millenium B.C. The main building shell is dated to the middle of the 2nd millenium B.C., when it was destroyed by earthquake and fire.

A pithos burial was found at *Sto Papouro*. The large painted pithos (storage jar), produced by a local workshop, was found set on its side, in an east-west orientation, in a depression cut into the soft marly limestone. It contained the skeleton of an adult in a crouched position, head towards the mouth of the jar, accompanied by a stone bowl as a grave offering. The burial is dated to the late Middle or early Late Bronze Age.

Αεροφωτογραφία και κάτοψη της ανασκαφής.
Aerial view and plan of excavation.

Αγγεία από την ανασκαφή
(Νεοανακτορική περίοδος, 1525/1500- 1450 π.Χ.).
Vessels from the excavation
(Neopalatial period, 1525/1500- 1450 B.C.).

Πιθοταφή (Νεοανακτορική περίοδος, 1700- 1500 π.Χ.).
Pithos burial (Neopalatial period, 1700- 1500 B.C.).

Πυξίδα
(Νεοανακτορική περίοδος,
1525/1500- 1450 π. Χ.).
Pyxis
(Neopalatial period,
1525/1500- 1450 B.C.).

Σφραγιδόλιθος με
απεικόνιση караβιού
(Νεοανακτορική περίοδος,
1700- 1500 π.Χ.).
Sealstone depicting ship.
(Neopalatial period,
1700- 1500 B.C.).

Η σωστική ανασκαφή στο ρέμα του Αγίου Παύλου απέδωσε 18 αγγεία που είχαν αποθηκευτεί σε βραχοσκεπή που κατέρρευσε. Η βραχοσκεπή ήταν μάλλον ενταγμένη σε κτηριακή εγκατάσταση, κατά τη συνήθη πρακτική στο νησί. Τα περισσότερα αγγεία είναι χρηστικά, προϊόντα τοπικού εργαστηρίου και χρονολογούνται στη Νεοανακτορική περίοδο (1700-1450 π.Χ.).

Στην ευρύτερη περιοχή του Κόρφου, στη θέση *Στο Σπιτάκι* κοντά στην ακτή ανασκάφηκαν δυο χώροι ενός κτιρίου. Το μεγάλο πάχος των εξωτερικών τοίχων του συνηγορεί για την ύπαρξη ορόφου. Η κεραμική χρονολογεί το κτίριο στα Πρωτοανακτορικά χρόνια (1900-1700 π.Χ.) Βρέθηκαν επίσης ελάχιστα λίθινα εργαλεία.

Στο τέλος του 13^{ου} αι. π.Χ. μια σειρά καταστροφών που συνδέονται και με τις μετακινήσεις των «λαών της θάλασσας» έπληξαν τα μεγάλα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου, οδηγώντας την Αίγυπτο σε παρακμή και σε διάλυση το κράτος των Χετταίων. Στον ελλαδικό χώρο την ίδια περίοδο τα μυκηναϊκά ανακτορικά κέντρα κατέρρευσαν. Στα μέσα περίπου του 12^{ου} αι. π.Χ. πολλές κρητικές θέσεις εγκαταλείπονται ή μειώνεται η σημασία τους, ενώ νέες ιδρύονται σε φυσικά οχυρές θέσεις της ενδοχώρας.

A rescue excavation in the Ayios Pavlos streambed revealed 18 vessels stored in a collapsed rock shelter. The rock shelter was probably incorporated in a building, as was common practice on the island. Most of the pots are useware, the products of a local workshop, and dated to the Neopalatial period (1700-1450 B.C.).

In the wider area of Korfos, two rooms of a building have been excavated at the site of *Sto Spitaki*, near the beach. The thickness of the outer walls indicates that the building was roofed. The pottery dates it to the Protopalatial period (1900-1700 B.C.). A few stone tools were also found.

At the end of the 13th c. B.C., a series of catastrophes associated with the movements of the “Sea Peoples” struck the great nations of the East Mediterranean, sending Egypt into decline and dissolving the Hittite state. In Greece, the Mycenaean palatial centres collapsed during this period. Around the mid-12th c. B.C., many Cretan sites were abandoned or waned in importance, while new centres were established in natural strongholds in the interior of the island.

Μινωικό κτίριο στη θέση *Στο Σπιτάκι* στην περιοχή Κόρφου.
Minoan building at *Sto Spitaki* site in the area of Korfos.

Ρέμα Αγίου Παύλου. Βραχοσκεπή που κατέρρευσε με αγγεία *κατά χώραν*. Πρόχους και κύπελλο (Νεοανακτορική περίοδος, 1700-1450 π.Χ.).
Ayios Pavlos streambed. Collapsed rock shelter with vessels *in situ*. Jug and cup (Neopalatial period, 1700-1450 B.C.).

Ἐν Καυδοῖ φοικίοντες*

Τους τρεις πρώτους αιώνες της 1^{ης} χιλιετίας συνεχίστηκε ο δωρικός εποικισμός της Κρήτης, που ξεκίνησε κατά την τελική φάση της Εποχής του Χαλκού. Η περίοδος χαρακτηρίζεται αρχικά από την έλλειψη γραφής και εν συνεχεία από τη γέννηση του ελληνικού αλφαβήτου, με βάση το φοινικικό. Η Κρήτη φαίνεται να παίζει καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία του, λόγω των αυξημένων επαφών από τον 9^ο αι. π.Χ. με τους λαούς της Ανατολικής Μεσογείου.

Πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις οδήγησαν στη διαμόρφωση της πόλης-κράτους που επικράτησε σε όλο τον ελλαδικό χώρο μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Στην Κρήτη ο θεσμός βασίζεται σε μια συντηρητική κοινωνία και χαρακτηρίζεται από τη σύνδεση του πολιτικού δικαιώματος με τη στρατιωτική εκπαίδευση, τα κοινά συσσίτια και την επικυριαρχία σε πληθυσμιακές ομάδες, είτε ελεύθερων χωρίς πολιτικά δικαιώματα, είτε σκλάβων. Κατά την ελληνιστική περίοδο οι κρητικές πόλεις – κράτη βρίσκονταν συνεχώς σε εμφύλιες διαμάχες.

Όπως συμβαίνει με τις περισσότερες πόλεις της Κρήτης λείπουν οι φιλολογικές μαρτυρίες για ιστορικά γεγονότα. Τις πρωιμότερες αναφορές για το νησί τις δίνουν ο Αντίμαχος ο Κολοφώνιος (4^{ος} αι. π.Χ.) και ο Καλλίμαχος (310/305 – 240 π.Χ.) που πρώτοι συνέδεσαν τη Γαύδο με την ομηρική Ωγυγία, το νησί της Καλυψώς.

Οι αντιστοιχίες της ομηρικής περιγραφής με το φυσικό τοπίο της Γαύδου εντυπωσιάζουν. Η ταύτιση όμως της Ωγυγίας με τη Γαύδο παραμένει υποθετική, καθώς πολλά νησιά τη διεκδικούν.

Ἄσπες • Aspēs

Όρμος Λαυρακά. • Lavrakas bay

*από το κείμενο της επιγραφής στο ναό του Πυθίου Απόλλωνα στη Γόρτυνα

*"νήσῳ ἐν ἀμφιρύτῃ, ὅθι τ' ὄμφαλός ἐστι θαλάσσης.
Νῆσος δενδρέησσα, θεὰ δ' ἐν δώματα ναίει,
Ἄτλαντος θυγάτηρ ὀλοόφρονος, ὅς τε θαλάσσης
πάσης βένθεα οἶδε..."
Οδύσσεια α50-53*

Ἐν Καυδοῖ φοικίοντες*

During the three first centuries of the 1st millennium B.C., the Dorian colonisation of Crete which had begun in the final phase of the Bronze Age continued. The period was originally marked by a lack of writing and then by the birth of the Greek alphabet, based on the Phoenician one. Crete appears to have played a key role in its creation, due to increased contact with the peoples of the East Mediterranean in the 9th c. B.C.

Political and social changes led to the formation of the city-state, an institution which came to dominate throughout Greece until the Roman conquest. In Crete it was based on a conservative society and featured the association of civil rights with military training, communal dining, and sovereignty over population groups of freemen lacking civil rights and slaves. During the Hellenistic period, the Cretan city-states were involved in constant civil strife.

As is the case with most Cretan cities, historical events on Gavdos are not described by literary sources. The earliest references to the island are provided by Antimachus of Colophon (4th c. B.C.) and Callimachus (310/305 – 240 B.C.), who were the first to link Gavdos to Homer's Ogygia, the isle of the Nymph Calypso.

The similarities between Homer's description of the island and the natural landscape of Gavdos are striking, but the identification of Gavdos with Ogygia remains hypothetical, a privilege claimed by many other islands.

* "The inhabitants of Kaudos", from the inscription at the Temple of Pythian Apollo in Gortyn.

*"a sea-girt isle, where is the navel of the sea.
'Tis a wooded isle, and therein dwells a goddess,
daughter of Atlas of baneful mind, who knows the depths
of every sea..."
Odyssey 1.50-53*

Τρυπητή: το νοτιότερο άκρο της Ευρώπης.
Trypiti: the southernmost edge of Europe.

Αλυκή. • Alyki

Όρμος Λαγκούδι. • Lagoudi bay

Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες για τους πρώτους αιώνες της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ. είναι πενιχρές και εντοπίζονται κυρίως στο ύψωμα του Άη Γιάννη στη βόρεια ακτή, που από την ελληνιστική εποχή και εξής θα εξελιχθεί στον κυρίαρχο οικισμό του νησιού, όπως προκύπτει από την πυκνότητα των αρχαιολογικών λειψάνων. Η έλλειψη ανασκαφών, όμως, δεν κάνει δυνατή τη χωροταξική ένταξη των ορατών μνημείων και πολύ περισσότερο την ασφαλή ταύτισή τους. Τα κτίρια προσαρμόστηκαν στο φυσικό ανάγλυφο, με τη λάξευση του φυσικού βράχου και τη χρήση του υλικού που προέκυπτε ως οικοδομικού. Ο οικισμός φαίνεται να αναπτύχθηκε σταδιακά, ακολουθώντας τη γεωμορφολογία στη διαμόρφωσή του. Την ανάμνηση της ιστορικής - αρχαιολογικής σημασίας του τόπου διασώζει το τοπωνύμιο *Πολιτεία*.

Ο όρμος Λαυρακάς στις βορειοδυτικές υπώρειες του υψώματος χρησιμοποιήθηκε ως αγκυροβόλιο/λιμάνι. Στη διαδρομή από τον οικισμό προς το Λαυρακά εντοπίζεται το αρχαίο νεκροταφείο της πόλης. Σήμερα ανάμεσα στους κέδρους και στις αμμοθίνες είναι ορατοί περίπου 20 λαξευτοί θαλαμοειδείς τάφοι με δρόμο.

Το ύψωμα Άη Γιάννης με το κεδροδάσος στους πρόποδες του και στο βάθος ο όρμος του Λαυρακά.

Ai Yannis hill with the juniper forest at the foothills and Lavrakas bay in the background.

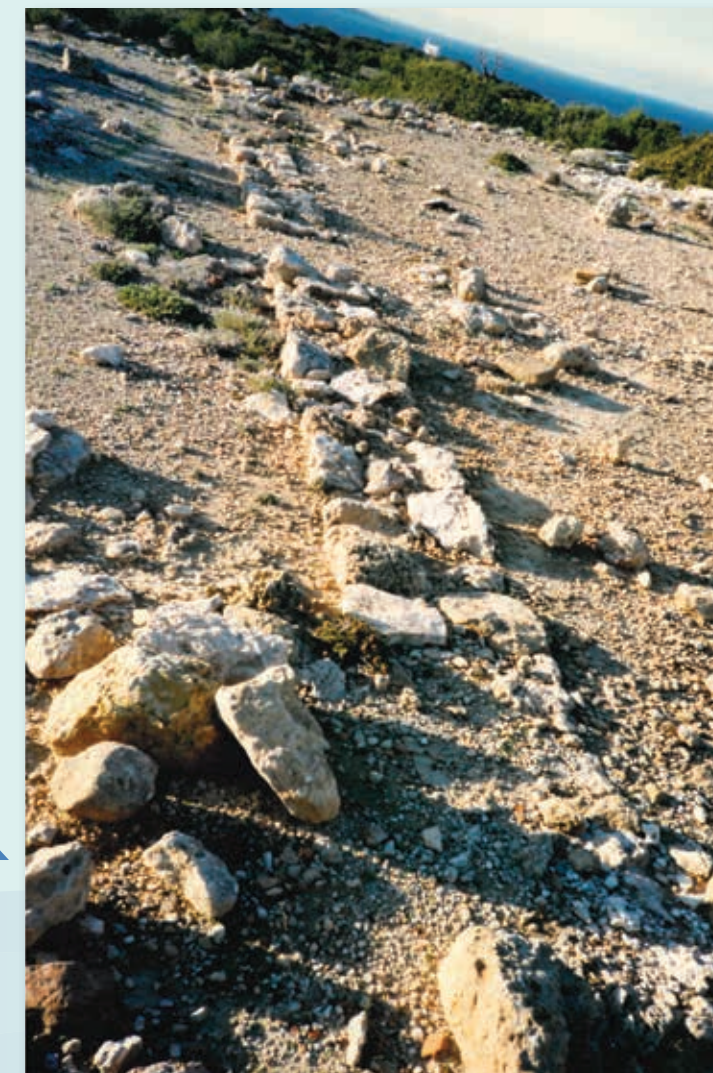
Μαρμάρινο λιοντάρι βρέθηκε στην παραλία του Άη Γιάννη (3^{ος} αιώνας π.Χ.).
Marble lion found at Ai Yannis beach (3rd c. B.C.).

Archaeological evidence for the first centuries of the 1st millennium B.C. is scanty, and mainly found on the hill of Ai Yannis on the north coast. From the Hellenistic period onwards, this was to grow into the main settlement on the island, as the abundant archaeological remains indicate. The lack of excavations, however, does not allow us to establish the spatial layout of the visible monuments or, indeed, their secure identification. The buildings were adapted to the natural terrain by cutting into the bedrock and using the stone removed as building material. The settlement seems to have expanded gradually, following the contours of the land. Its historical and archaeological importance is preserved in the place-name *Politeia* ("city").

The bay of Lavrakas at the northwest foot of the hill was used as a harbour/anchorage. On the way from the settlement to Lavrakas lies the ancient cemetery of the town. Today, around 20 rock-cut tombs with a dromos (corridor) are visible among the junipers and sand dunes.

Λαυρακάς. Λαξευτός τάφος.
Lavrakas. Rock-cut tomb.

Άη Γιάννης. Μνημειώδες κτίριο ελληνιστικών χρόνων (3^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ.).
Ai Yannis. Monumental building of the Hellenistic times (3rd-1st c. B.C.).

Δύο επιγραφές των ελληνιστικών χρόνων παρέχουν την ονομαστική και γεωγραφική ταύτιση του νησιού. Η πρώτη βρέθηκε στη Γαύδο και είναι αφιερωματική στον Καύδιο Δία. Η δεύτερη επιγραφή ήταν χαραγμένη στις τρεις πλευρές (Α,Β,Γ) ενός πεσσού τοποθετημένου μπροστά από το ναό του Πυθίου Απόλλωνα στη Γόρτυνα (τέλη 3^{ου} / αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.). Πρόκειται για συνθήκη μεταξύ των Γορτυνίων και των κατοίκων της Γαύδου. Οι επιμέρους εκφράσεις στην εισαγωγή της επιγραφής όπως *ἐν Καυδοῖ φοικίοντες* αντί του εθνικού οι Καύδιοι, (Α4 *Τάδε ἐπεχώρησαν οἱ Γορτύνιοι...*), (Α7: *...οἱ Γορτύνιοι κατέστασαν...*) δείχνει ότι η Γαύδος ήταν κοινότητα εξαρτημένη από τη Γόρτυνα. Διέθετε όμως έναν βαθμό τοπικής διοικητικής αυτονομίας, καθώς είχε τους δικούς της νόμους (Α8: *...νόμοις τοις ἰδίοις*). Οι *κόσμοι*, ένα σώμα αρχόντων, ασκούσαν την εκτελεστική εξουσία. Η συνθήκη ρυθμίζει μια σειρά υποχρεώσεων μεταξύ τους, όπως την υποστήριξη σε πόλεμο και σε ειρήνη (Α7: *... χήπομόνονος κήμ πολέμωι χιρήν[αι]...*), την ετήσια εισφορά των κατοίκων της Γαύδου στο ναό του Πυθίου Απόλλωνα (Α 10: *... δεκάταν*), δικαστικά θέματα (Β 6: *Δίκας δε δίδομεν*) και θέματα σχετικά με την εγκατεστημένη φρουρά από τη Γόρτυνα (Α 13 *πρείγιστος και οἱ ὄροι*) και τη φύλαξη (*φύλακα*) του νησιού, προφανώς από εχθρικές επιδρομές.

Ενδεικτικά για την οικονομία του νησιού κατά τους ελληνιστικούς χρόνους είναι τα προϊόντα που δίδονταν ετήσια ως δεκάτη: 5000 μονάδες (*χόες**) αλάτι (Α11-15 *ἀλάν*) και 200 *μέδιμνοι** κεδρόκουκα (Α 16: *ἀρκεύθων*) ή 60 σε περίπτωση κακής σοδιάς.

Τα κεδρόκουκα είναι βρώσιμα και η *κεδρία* ρητίνη κατά το Διοσκουρίδη (*Περὶ ὕλης ἰατρικῆς Ε μς' και μζ'*) χρησίμευε για τον αρωματισμό του κεδρίτη οίνου.

Επιγραφή: συνθήκη μεταξύ Γόρτυνας και των κατοίκων της Γαύδου, τοποθετημένη στο ναό του Πυθίου Απόλλωνα στη Γόρτυνα (πλευρά Α). (τέλη 3^{ου}/αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.).

Inscription: treaty between Gortyn and the inhabitants of Gavdos, set in the temple of Pythian Apollo in Gortyn (side A). (late 3rd/early 2nd c. B.C).

Two Hellenistic inscriptions attest the island's name and geographical location. The first was found on Gavdos and is dedicated to Caudian Zeus.

The second inscription was carved into three sides (A, B, C) of a pillar set in front of the Temple of Pythian Apollo in Gortyn (late 3rd / early 2nd c. B.C). It records a treaty between the Gortynians and the inhabitants of Gavdos. Various phrases in the opening of the inscription, such as *ἐν Καυδοῖ φοικίοντες* ("the inhabitants of Kaudos") instead of the ethnonym "Kaudians", and "these things the Gortynians ceded" (Α4: *Τάδε ἐπεχώρησαν οἱ Γορτύνιοι...*), "the Gortynians established" (Α7: *...οἱ Γορτύνιοι κατέστασαν...*), show that Gavdos was a community dependent on Gortyn. It did, however, enjoy a degree of local administrative independence, with its own laws (Α8: *...νόμοις τοις ἰδίοις*). *Kosmoi*: a body of leaders exerting executive power. The treaty sets out a series of mutual obligations: support in war and peace (Α7: *... χήπομόνονος κήμ πολέμωι χιρήν[αι]...*), the annual tithe paid by the inhabitants of Gavdos to the Temple of Pythian Apollo (Α 10: *... δεκάταν*), judiciary affairs (Β 6: *Δίκας δε δίδομεν*), and matters relating to the garrison established by Gortyn (Α 13: *πρείγιστος και οἱ ὄροι*) and the defence (*φύλακα*) of the island, presumably from enemy incursions.

Clues to the island's economy during the Hellenistic period are provided by the goods delivered as the annual tithe: 5,000 units (*choai**) of salt (Α11-15: *ἀλάν*) and 200 measures (*medimnoi**) of juniper berries (Α 16: *ἀρκεύθων*), or 60 if the harvest was bad.

Juniper berries are edible, and according to Dioscorides (*De Materia Medica* V, 45, 47), juniper resin (*cedria*) was used to flavour juniper wine.

Κέδρος και κέδρος με καρπό.
Juniper tree and juniper tree with berries.

*Χόες, μέδιμνοι: μονάδες χωρητικότητας.

*Choai, medimnoi: units of weight.

PAX ROMANA ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Με τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Κρήτης από το Μέταλλο το 67 π.Χ., ο θεσμός της πόλης - κράτους καταργήθηκε και οι εμφύλιοι πόλεμοι σταμάτησαν. Η Κρήτη μαζί με την Κυρηναϊκή αποτέλεσαν μια ρωμαϊκή επαρχία με έδρα τη Γόρτυνα μέχρι το 298 μ.Χ., οπότε ο Διοκλητιανός την ανεξαρτοποίησε. Η Κρήτη αποτελούσε, πλέον, μια μεγάλη πολιτική ενότητα στο κέντρο της ανατολικής Μεσογείου και εντάσσονταν στο οικονομικό δίκτυο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που εξασφάλιζε η *Pax Romana*. Οι νέες συνθήκες ευνόησαν ιδιαίτερα την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας και το εξαγωγικό εμπόριο.

Οι φιλολογικές αναφορές της περιόδου για το νησί πληθαίνουν. Άλλοτε μνημονεύεται με το γνωστό όνομα **Γαύδος** ή **Καύδος** (Στράβων *Γεωγραφικά*, 1, 44, 6, 277, 7, 299, 17, 838, Diodorus V.12) και στα λατινικά ως **Gaudos** (Plinius *Naturalis Historiae* IV. 20.61) ή **Caudos** (Pomponius Mela, *Chorographie* II, 114) και άλλοτε ως **Κλαύδος** (Πτολεμαίος *Γεωγραφική Υφήγησις* III, 15, 8) και **Κλαυδία** (*Stadiasmus Maris Magni*, 328).

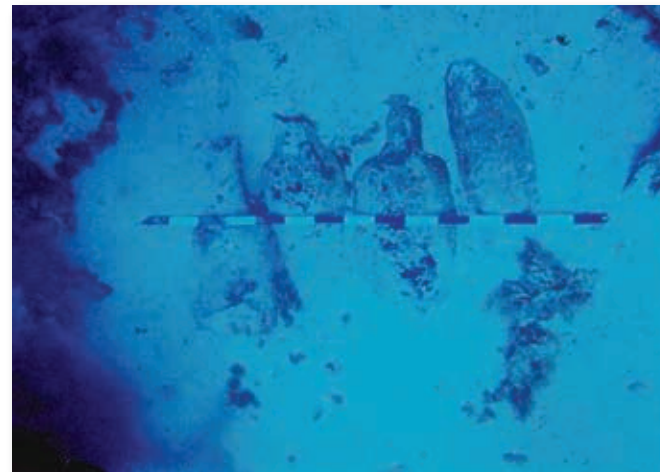
Στις Πράξεις των Αποστόλων ονομάζεται **Κλαῦδη**: εδώ, όπως πληροφορούμαστε ναυάγησε ο Απόστολος Παύλος το 60 μ.Χ στο ταξίδι του προς τη Ρώμη. Ο σχηματισμός ενός *αρόλιου* στον όρμο Σαρακηνικό αποδόθηκε από τη λαϊκή παράδοση σε θαύμα του Αποστόλου Παύλου.

PAX ROMANA AND RURAL DEVELOPMENT

On the Roman conquest of Crete by Metellus in 67 B.C., the institution of the city-state was abolished and the civil wars came to an end. Crete and Cyrenaica in North Africa became a unified Roman province with Gortyn as its capital until 298 AD, when Diocletian made the island autonomous. Crete was now a major political entity in the centre of the East Mediterranean, forming part of the economic network of the Roman Empire safeguarded by *Pax Romana*. These new circumstances strongly favoured the development of the rural economy and the export trade.

Literary references to Gavdos increase during this period. It is referred to in Greek by the well-known name of **Gaudos** or **Kaudos** (Strabo, *Geographica* 1, 44; 6, 277; 7, 299; 17, 838; Diodorus V.12) and in Latin as **Gaudos** (Pliny, *Naturalis Historiae* IV.20.61), **Caudos** (Pomponius Mela, *De Chorographia* II, 114), **Claudios** (Ptolemy, *Geographia* III, 15, 8) or **Claudia** (*Stadiasmus Maris Magni*, 328).

In the Acts of the Apostles it is called **Clauda**; it was here that Paul the Apostle was shipwrecked on his way to Rome in 60 AD. Local tradition ascribes the creation of a natural rock arch in Sarakiniko Bay to a miracle of the saint.

Αμφορείς από ανασκαφή ναυαγίου στη Γαυδοπούλα.
Ένα από τα πολλά ναυάγια πέριξ της Γαύδου (1^{ος} π.Χ.- 1^{ος} μ.Χ.).
Amphorae from excavated shipwreck in Gavdopoula.
One among many shipwrecks around Gavdos. (1st c.BC - 1st c. AD).

Μικρά και μεγάλα αγροκτήματα της περιόδου διάσπαρτα στο νησί αποτελούν τα τεκμήρια μιας ανθηρής αγροτικής οικονομίας.

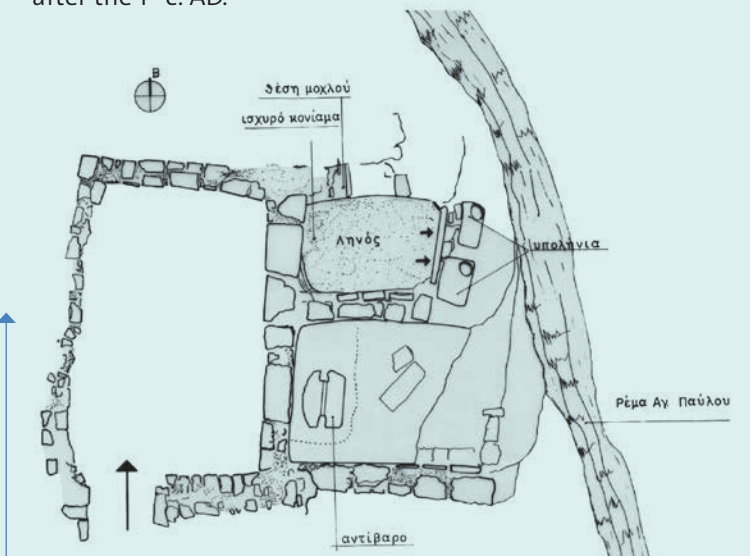
Στο φρούδι του ρέματος του Αγίου Παύλου ανασκάφηκε υπαίθρια κτιστή εγκατάσταση οινοποίησης. Αποτελείται από δυο χώρους διαρθρωμένους σε δυο επίπεδα. Ο πάνω χώρος, έχει είσοδο στο νότο, ως δάπεδο τον εξομαλυσμένο βράχο και χρησίμευε πιθανώς ως αποθηκευτικός. Στον κάτω υπάρχει ληνός με δυο υπολήνια επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα και κοντά τους βρέθηκε λίθινο πιεστήριο, που με τη χρήση μοχλού, χρησίμευε είτε για συμπληρωματική πίεση των στέμφυλων είτε για μια διαφορετική διαδικασία παραγωγής κρασιού.

Παράλληλα, πολλές υπαίθριες λαξευτές εγκαταστάσεις οινοποίησης στην ενδοχώρα τεκμηριώνουν για τη Γαύδο, αυτό που είναι γνωστό για την Κρήτη ότι η παραγωγή οίνου υπήρξε κινητήρια δύναμη της οικονομικής ζωής, ιδιαίτερα μετά τον 1^ο αι. μ.Χ..

Farmhouses of the period large and small, scattered across the island, point to a flourishing rural economy.

An outdoor stone-built winemaking installation was excavated on the edge of the Ayios Pavlos seasonal stream. It consists of two spaces laid out on two levels. The upper space, with the levelled bedrock forming its floor and an entrance to the south, was probably used for storage. On the lower level a winepress with two wine basins is plastered with hydraulic cement. There is also a stone winepress, which was either used with a lever to press the grape pomace (the skins and seeds that remain after the first pressing) more thoroughly or used in a different winemaking process.

Many other open-air, rock-cut winemaking installations in the interior of the island demonstrate that for Gavdos, as for Crete, winemaking was a driver of economic life, especially after the 1st c. AD.

Ρέμα Αγίου Παύλου. Εγκατάσταση οινοποίησης ρωμαϊκών χρόνων.
Ayios Pavlos seasonal stream. Winemaking installation of Roman times.

*νησίον δε τι ὑποδράμοντες καλούμενον Κλαῦδα ἰσχύσαμεν
μόλις περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης, ἣν ἄραντες
βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες το πλοῖον, κτέ.
Πράξεις Αποστόλων 27.16*

*And running under a certain island which is called Claudia,
we had much work to come by the boat: which when they had
taken up, they used helps, undergirding the ship.
Acts 27:16*

Στις νότιες υπώρειες του λόφου Τσιρμιρή, ΝΔ του όρμου Σαρακηνικό ανασκάφηκε αγροικία. Αποτελείται από τρεις χώρους, οι τοίχοι των οποίων διατηρούνται σε εντυπωσιακό ύψος (2,50 μ.). Ο ένας χώρος είναι δεξαμενή ομβρίων, ο άλλος είχε βοηθητική χρήση και στον τρίτο υπάρχει εξαιρετικής διατήρησης εγκατάσταση ελαιοπιεστήριου. Σώζεται ο κεντρικός ελαιόμυλος για τη σύνθλιψη του καρπού, δυο μυλόπετρες, ένα λίθινο παραλληλόγραμμο αντίβαρο που χρησίμευε για τις υποδοχές των δοκών, ο μοχλός και το σύστημα συμπίεσης του ελαιοπιεστήριου. Ανήκει στον τύπο *mola olearia*, που αποτελεί τεχνολογική εξέλιξη στην παραγωγή του λαδιού κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Τα ευρήματα το χρονολογούν στο πρώτο μισό του 2^{ου} αι. μ.Χ.

Κοντά στην εγκατάσταση αυτή, στη θέση Αμμούτσες, ανασκάφηκε εν μέρει μια ακόμη αγροικία με τρεις χώρους σε παράταξη, με εγκατάσταση ελαιοπιεστήριου στον κεντρικό χώρο. Στο δεύτερο δωμάτιο με χρήση αποθήκης βρέθηκαν δυο πίθοι στη θέση τους.

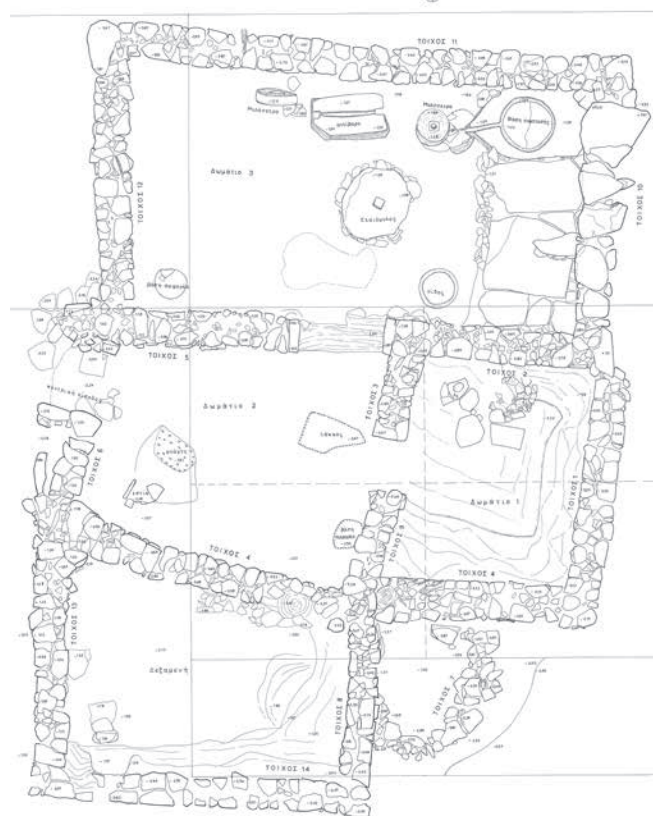
Η ανασυγκρότηση της αγροτικής οικονομίας αντανακλάται σε διάφορους τομείς, όπως για παράδειγμα στις τέχνες, αλλά και στην κατασκευή έργων υποδομής.

Λύχνος • Oil lamp
(150-250 μ.Χ./AD).

Τσιρμιρή. Αγροικία με ελαιοπιεστήριο.
Tsirmiri. Farmhouse with olive press.

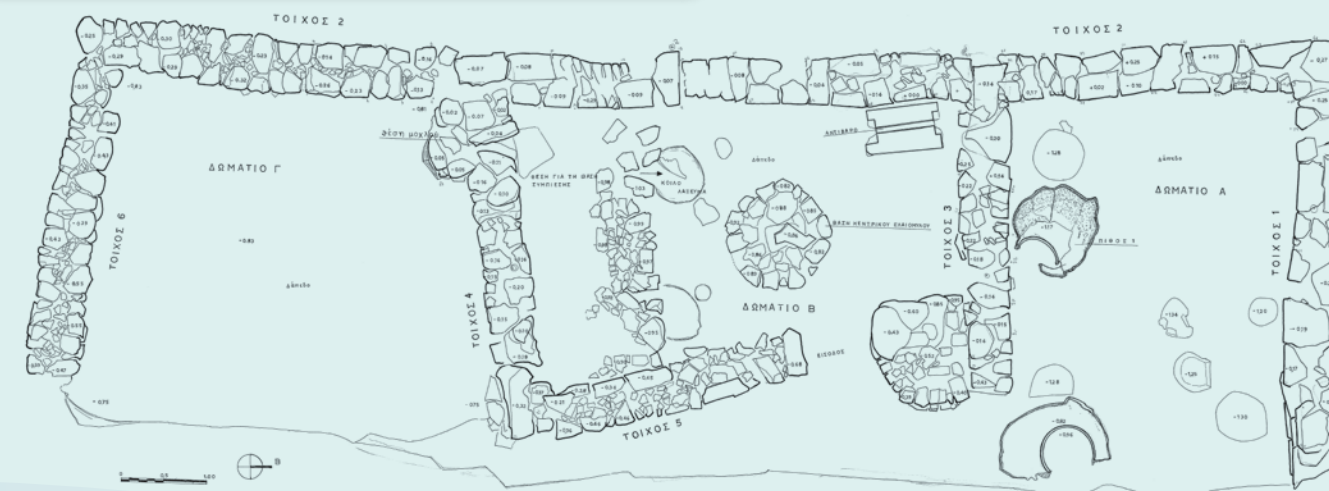
A farmhouse has been excavated on the southern slope of Tsirmiris hill, southwest of Sarakiniko Bay. It consists of three rooms, their walls preserved to an impressive height (2.50 m.). One room is a rainwater cistern, the second is an auxiliary room and the third contains an olive press in an excellent condition. The central olive press for crushing the fruit is preserved, together with two millstones, an oblong stone counterweight in which the shafts were inserted, the lever and the compression system. The press is of the *mola olearia* type, a Roman-era technological innovation in olive oil production. The finds date it to the first half of the 2nd c. AD.

Near this installation, at the site of *Ammoutsas*, another farmhouse has been partially excavated: it has a row of three rooms with an olive press in the middle one. Two pithoi were found in situ in the second room, which was a storage area.

The development of the rural economy is reflected in various sectors, such as craft industries and infrastructure works.

Αμμούτσες. Αγροικία με ελαιοπιεστήριο και πίθους κατά χώραν.
Ammoutsas. Farmhouse with olive press and pithoi in situ.

Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη βρέθηκε στον Άη Γιάννη (1^{ος} - 2^{ος} αι. μ.Χ.).
Tombstone with inscription found at Ai Yannis (1st - 2nd c. AD).

Η κατασκευή ενός υδραγωγείου για την υδροδότηση του οικισμού στο λόφο του Άη Γιάννη είναι ένα από τα εμβληματικά έργα υποδομής της περιόδου. Μέσω ενός υδαταγωγού μεταφερόταν το νερό από την πηγή που βρίσκεται κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στον Κεδρέ, στις υπώρειες του λόφου του οικισμού, καλύπτοντας μια απόσταση τουλάχιστον 1 χλμ. Σήμερα ο αγωγός διατηρείται ορατός σε μήκος 57μ. Στο σημείο αλλαγής της πορείας του υδαταγωγού υπήρχε φρεάτιο.

Στη θέση Καραβέ, ενάλιες έρευνες αποκάλυψαν καταποντισμένη αρχαία προκουμαία (μήκους 90μ., μήκος 27μ. πλάτους). Κατασκευάστηκε με την τοποθέτηση σειρών ακανόνιστων ογκολίθων σε κλιμακωτή διάταξη, ώστε να σχηματίζουν αναβαθμίδα. Η επίστεψή της βρισκόταν περίπου 1μ. πάνω από τη στάθμη της θάλασσας. Η απουσία ορθογώνιων λίθων, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επιφανειακή στρώση του δαπέδου, πρέπει να ήταν ξύλινη ή βοτσαλωτή, τεχνική που εφαρμόστηκε και σε άλλα λιμενικά έργα της Κρήτης κατά την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο. Η κεραμική από τα στρωματογραφημένα επίπεδα χρονολογείται από τον 1^ο αι. π.Χ. στον 1^ο αι. μ.Χ. και ανήκει κυρίως σε τμήματα εμπορικών αμφορέων μεταφοράς οίνου από Κω και Ρόδο.

Το μέγεθος της προκουμαίας, σε συνδυασμό με την πληθώρα των ναυαγίων πέριξ του νησιού, υπογραμμίζει τη στρατηγική σημασία της Γαύδου στη *Mare Nostrum* της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Το λιμάνι της, εκτός από την κάλυψη των εμπορικών αναγκών του ίδιου του νησιού, χρησίμευε ως ενδιάμεσος σταθμός του θαλάσσιου εμπορίου.

Φρεάτιο του υδραγωγείου με μονολιθικό πυθμένα που καλύπτεται εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα.
Drain of the aqueduct with monolithic bottom covered with hydraulic mortar.

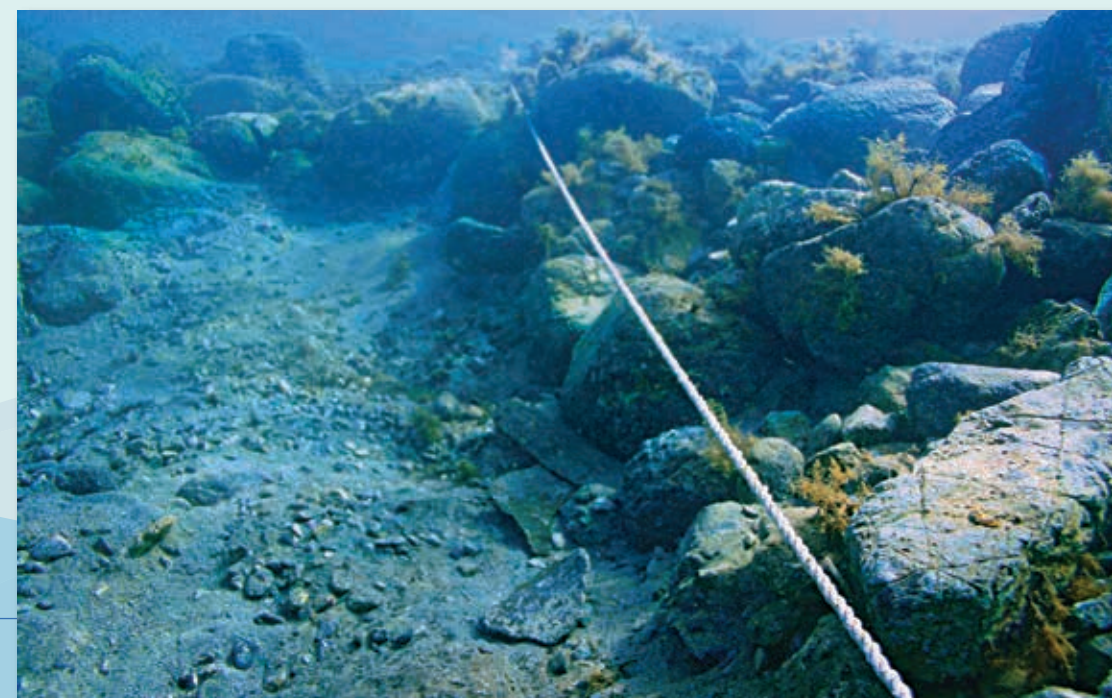
An aqueduct providing water to the settlement on the hill of Ai Yannis is one of the most striking infrastructure works of the period. The aqueduct carried water from the spring near the church of Ayios Georgios at *Kedres*, at the foot of the hill, covering a distance of at least one kilometre. Today 57m. are visible. There was a drain at the point where the aqueduct changed course.

At the site of Karave, underwater investigation revealed a sunken ancient pier (90m. long and 27m. wide). It was built of rows of irregular stepped blocks forming a platform that rised about 1 m. above sea level. The lack of ashlar blocks indicates that the pier was surfaced with wood or pebbles, a technique used in Cretan harbour installations during the Early Roman period. The pottery from the stratified layers is dated to the 1st c. BC – 1st c. AD and mainly consists of commercial amphoras for transporting wine from Kos and Rhodes.

The size of the pier, combined with the large number of shipwrecks around the island, highlights the strategic importance of Gavdos in the *Mare Nostrum* of the Roman Empire. Its harbour not only served the commercial needs of the island itself but was also a way station for maritime trade.

Καραβέ. Καταποντισμένη προκουμαία. • Karave. Sunken pier.

ΝΕΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΝΕΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΝΕΑ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Με τη διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους το 395 μ.Χ., η Κρήτη υπάγεται διοικητικά στο Ανατολικό Κράτος, υπό τη «Διοίκηση Μοισιών» εντός της Επαρχότητας του Ιλλυρικού, με έδρα τη Γόρτυνα. Μέχρι τον 7^ο αιώνα μ.Χ. συνεχίζεται η περίοδος ειρήνης και ευημερίας των χρόνων της ρωμαϊκής κυριαρχίας, καθώς δεν πλήττεται από βαρβαρικές επιδρομές. Η κατάσταση αλλάζει από τον 7^ο αι. μ.Χ., με τις επιδρομές αρχικά των Σλάβων και αργότερα των Αράβων. Η κατάληψη της Κρήτης από τους Άραβες το 826 μ.Χ. αποτέλεσε μεγάλο πλήγμα για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, λόγω της σημασίας της στον έλεγχο της Ανατολικής Μεσογείου. Η ανάκτησή της επετεύχθη από το Νικηφόρο Φωκά το 961 μ.Χ., οπότε οργανώθηκε ως Θέμα με στρατιωτική βάση τον Χάνδακα. Από τις αρχές του 12^{ου} αι. ενώθηκε με το Θέμα Ελλάδος και το Θέμα Πελοποννήσου.

Το 732/733 μ.Χ. η Εκκλησία της Κρήτης, που από την ίδρυσή της το 62/63 μ.Χ. από τον Απόστολο Παύλο και τον Τίτο, τον πρώτο επίσκοπο, υπαγόταν στον Πάπα, περιήλθε στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

"Επισκοπείο" • "Episkopio" (Bishop's seat).

Άγιος Νικόλαος
και αρχιτεκτονικά μέλη.
Agios Nikolaos
and architectural elements.

Η αναφορά της Γαύδου ως **Κλαῦδος** στο *Συνέκδημο* του Ιεροκλή (651.2), ένα γραφειοκρατικό κατάλογο των αρχών του 6^{ου} αι. μ.Χ., μαζί με άλλες 21 πόλεις της Κρήτης, πιθανόν επιβεβαιώνει τη διοικητική ταύτισή της με την Κρήτη.

Ο οικισμός στον Άη Γιάννη, όπως προκύπτει από τα δεδομένα της επιφανειακής έρευνας, παραμένει ανθηρός, τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο. Αντίστοιχη είναι και η εικόνα από τις θέσεις στην ενδοχώρα που φαίνεται να είναι σε χρήση.

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, τα ερείπια κτιρίου στην περιοχή του Άη Γιάννη ανήκουν στο «Επισκοπείο», που ωστόσο δεν μπορεί να τεκμηριωθεί αρχαιολογικά. Αξιοσημείωτη είναι επίσης, η αναφορά της «Επισκοπής Καύδου» στο *Συνέκδημο* του Ιεροκλή και σε δυο *Τακτικά* της Ανατολικής Εκκλησίας που χρονολογούνται στον 8^ο και στον 9^ο αι. μ.Χ.

Η γνώση μας για τη χριστιανική τέχνη της περιόδου είναι περιορισμένη. Μοναδικά τεκμήρια είναι τα αρχιτεκτονικά μέλη παλαιохριστιανικών, μάλλον, μνημείων, ενταγμένα στα εκκλησάκια του νησιού. Αποτελούν μαρτυρίες ενός παρελθόντος που δεν είναι πλήρως ανιχνεύσιμο, ελλείπει ανασκαφών και εξειδικευμένων ερευνών.

NEW STATE, NEW ADMINISTRATION, NEW RELIGION

Following the division of the Roman Empire in 395 AD, Crete became part of the Eastern Empire, under the Diocese of Moesia within the prefecture of Illyricum, with Gortyn as its capital. The peace and prosperity of the period of Roman rule continued for some time, with the island remaining free of barbarian incursions. The situation changed in the 7th c. AD, with raids first by the Slavs and later by the Arabs. The Arab conquest of Crete in 826 AD was a serious blow to the Byzantine Empire, as the island was key to the control of the East Mediterranean. Crete was reconquered by Nicephorus Phocas in 961 AD and organized as a military/administrative *theme*, with Chandax (present-day Heraklion) as its military headquarters. In the early 12th c. AD it was joined to the Themes of Hellas and the Peloponnese.

In 732/733 AD the Church of Crete, which had been subject to the Pope since its establishment in 62/63 AD by St Paul and Titus the Apostle, its first bishop, came under the rule of the Patriarchate of Constantinople.

Gavdos is listed as **Claudos** in the *Synecdemus* of Hierocles (651.2), a bureaucratic table of the early 6th c. AD, together with another 21 Cretan cities, indicating that it probably formed an administrative part of Crete.

The settlement of Ai Yannis, as the archaeological survey has shown, continued to flourish, at least during the early Medieval period. The inhabited sites in the interior of the island present a similar picture.

According to oral tradition, the ruins of a building in Ai Yannis area belong to the "Episkopio" (Bishop's Seat), although this cannot be proven by archaeological research. The "Episcopate of Kaudos" is mentioned in the *Synecdemus* of Hierocles and two *Tactica* (treatises) of the Eastern Church of the 8th and 9th c. AD.

Our information on the Christian art of the period is limited. The only attestations are the architectural elements of probable Early Christian monuments, reused in the small churches of the island. They bear witness to a past which is nevertheless not fully traceable, due to the lack of excavations and specialised research.

Σωτήρας Χρηστός. • Sotiras Christos church.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΈΝΩΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το 1646 η Κρήτη μετά το Μεγάλο Κρητικό Πόλεμο περιήλθε στους Οθωμανούς. Αποτέλεσε ανεξάρτητη επαρχία, *θιλαέτι*, χωρισμένη σε τρεις δικαστικές περιφέρειες, τους *καζάδες*, και σε διοικητικές περιφέρειες, τα *σαντζάκια*, τρία κατά τον 17^ο αιώνα και έξι το 1876. Με την οθωμανική κατάκτηση ανα-συγκροτήθηκε η ορθόδοξη Εκκλησία, ωστόσο μεγάλος ήταν ο βαθμός εξισλαμισμού του χριστιανικού πληθυσμού. Οι μη μουσουλμάνοι κατέβαλαν κεφαλικό φόρο, ανάλογα με την οικονομική επιφάνειά τους. Η οικονομία βασιζόταν στην αγροτική παραγωγή, ιδιαίτερα της ελαιοκαλλιέργειας, έναντι της αμπελουργίας που κυριαρχούσε παλιότερα.

Οι Κρήτες, με σειρά επαναστάσεων εναντίωθηκαν, στον οθωμανικό ζυγό, με κορυφαίο τον ξεσηκωμό τους στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 που οδήγησε στην αναγνώριση, το 1898, της *Κρητικής Πολιτείας* ως αυτόνομου κράτους, που ενώθηκε με την Ελλάδα το 1913 μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.

Στα οθωμανικά χειρόγραφα αναφέρεται ως *Μπουγάδοζ*, μάλλον παραφθορά του ονόματος Γαύδος. Από τον 18^ο αιώνα και εξής εμφανίζεται σε κείμενα των περιηγητών ως *Gozo* και *Gafda* στον R. Pococke και ως *Gozzo* στον F. Rouqueville. Στη Χάρτα του Ρήγα, το 1797, ονομάζεται *Κλαύδη* και *Γγώζο*. Από τον 19^ο αιώνα το όνομά της αρχίζει να προσεγγίζει το σημερινό. Ο V. Raulin την ονομάζει *Gaudio*. Ο Spratt αναφέρεται στη νήσο *Clauda*, που στις μέρες του ονομάζονταν *Gavdo*, *Ghavdo*, ενώ στον Simonelli απαντά ως *Gaudho*. Από τις περιγραφές των περιηγητών φαίνεται ότι το αγροτικό τοπίο ήταν ερημωμένο, με κυριαρχούσα την καλλιέργεια των δημητριακών. Τον Αύγουστο του 1925 επισκέπτονται τη νησί οι Ιταλοί αρχαιολόγοι D. Levi και A. Colini που αναφέρουν ότι στο νησί κατοικούσαν λιγότερες από 50 οικογένειες, σε κατάσταση εσχάτης ένδειας.

Το μόνο μνημείο που μπορεί να συνδεθεί με την οθωμανική κυριαρχία στο νησί είναι ο Φάρος, που βρίσκεται σε ύψωμα στη δυτική ακτογραμμή του νησιού, κοντά στην Άμπελο. Κατασκευάστηκε από την *Administration générale des phares de l'Empire Ottoman* και λειτούργησε στις 15.11.1880. Τυπολογικά ανήκει στην κατηγορία των φάρων με πύργο σε επαφή με το φαρόσπιτο, τύπο που συναντάμε αρκετά συχνά στα ελληνικά παράλια. Ο πύργος έχει ύψος 14μ., είναι κυκλικός και ενσωματώνεται στην κατοικία στη μέση της νότιας πλευράς. Μετά τις 11 Μαρτίου 1915, οπότε περιήλθε στην αρμοδιότητα του ελληνικού δικτύου φάρων, συμπληρώθηκε με φουρνόσπιτο και άλλα βοηθητικά κτίσματα για τις ανάγκες του προσωπικού. Λόγω του μεγάλου εστιακού του ύψους (350μ.) η λειτουργία του ήταν εξαρχής προβληματική. Αυτός είναι και ο λόγος που εγκαταλείφθηκε κατεστραμμένος μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου Πολέμου. Σήμερα λειτουργεί ως μουσείο μετά την αποκατάστασή του.

FROM THE OTTOMAN CONQUEST TO THE CRETAN STATE AND UNION WITH GREECE

In 1646, following the Great Cretan War, the island fell to the Ottomans. It formed an independent province, a *vilayet*, divided into three juridical districts known as *kaza*, and into administrative regions or *sanjaks*, three in the 17th century and six in 1876. On the Ottoman conquest, the Orthodox Church was reconstructed, although much of the Christian population converted to Islam. The economy was based on agriculture, especially olive cultivation, as opposed to the viticulture which had dominated previously. Non-Muslims had to pay a poll tax according to their wealth.

The Cretans attempted to throw off the Ottoman yoke in a series of risings, the most important being that during the Greco-Turkish War of 1897, which led to the recognition in 1898 of the *Cretan State* as an autonomous state. Crete was eventually united with Greece in 1913 following the Balkan Wars.

Gavdos is mentioned in Ottoman manuscripts as *Bougadoz*, probably a corruption of *Gavdos*. From the 18th century onwards it appears in travellers' accounts, as *Gozo* and *Gafda* in Richard Pococke and as *Gozzo* in François Pouqueville. In Rigas Feraios' 1797 *Charta of Greece* it is named *Klaudi* and *Ggozo*. In the 19th century, its appellation begins to resemble its modern name. Victor Raulin calls it *Gaudio*. Captain T.A.B. Spratt refers to the island of *Clauda*, which in his day was called *Gavdo* or *Ghavdo*, while in Simonelli it is spelled *Gaudho*. From the travellers' descriptions it appears that the countryside was deserted, cereals being the main crop. In August 1925 the Italian archaeologists Doro Levi and Antonio Colini visited the island, reporting that there were less than 50 families living there, in a state of extreme poverty.

The only monument that can be linked to Ottoman rule on the island is the Pharos (Lighthouse), which stands on a height on the west coast near Ambelos. It was built by the *Administration générale des phares de l'Empire Ottoman* and first operated on 15.11.1880. It is a lighthouse with a tower attached to the keeper's house, a type frequently found on the Greek coasts. The circular tower is 14 m. high and incorporated into the house halfway along the south side. After 11 March 1915, when it became part of the Greek lighthouse network, a bakery and other outbuildings were added for the staff. Its excessive focal height (350m.) meant that its operation was problematic from the start, which is why it was eventually abandoned and fell into ruin after the Second World War. Today it has been restored as a museum.

Μετά την ψήφιση του νόμου 4229/1929, γνωστού ως «ιδιώνυμο» θεσπίστηκε η ποινή της διοικητικής εκτόπισης και η Γαύδος δέχεται τους πρώτους πολιτικούς εξόριστους. Στον όρμο Σαρακηνικό, ένα από τα κτίρια των εξορίστων έχει χαρακτηριστεί ως Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο «...διότι αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα κτιρίου τοπικής αρχιτεκτονικής και είναι σημείο αναφοράς για τους κατοίκους του νησιού, εφόσον συνδέεται άμεσα με τον Άρη Βελουχιώτη και άλλα πρόσωπα της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας».

Το κτίριο κτίστηκε από τους ίδιους τους εξόριστους, χωρίς υλική και οικονομική βοήθεια. Στο γραφείο της Κοινότητας, στις 14 Μάρτη 1933, υπογράφηκε το ιδιωτικό συμφωνητικό απ' τους ιδιοκτήτες του οικοπέδου, το ζεύγος Κατσούλη, και τους αντιπροσώπους της Κολεχτίβας Εξορίστων Κομμουνιστών Γαύδου, Λάιο Λαΐου και Θανάση Κλάρα (Άρη Βελουχιώτη). Μάρτυρες ήταν ο κοινοτάρχης της Γαύδου, Νικόλαος Παπαδάκης και ο ενωμοτάρχης της χωροφυλακής, Νικόλαος Βλαζάκης.

Το κτίσμα είναι από ντόπια υλικά (πέτρα-ξύλο) στο πνεύμα της ντόπιας παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, σοβατισμένο με παραδοσιακό σοβά, λόγω της κακής ποιότητας της πέτρας και με χαρακτηριστικό δομικό στοιχείο το κεντρικό δοκάρι (κορμό κέδρου), «τον ποταμό», που στηρίζει το δώμα από λεπιδόχωμα.

Στον «ποταμό» αυτού του κτίσματος είναι χαραγμένα τα ονόματα των εξορίστων. Η τυπολογία του είναι λιτή, χαρακτηριστική μικρού αγροτόσπιτου του νησιού.

Αποτελεί μνήμη: της «απόρριψης» και του «αποκλεισμού» από τη μία, και της αντίστασης στην «πειθάρχηση» από την άλλη. Εγγράφεται ως τεκμήριο του αγώνα επιβίωσης κάποιων ανθρώπων, που θεωρήθηκαν ιδεολογικοπολιτικοί αντίπαλοι της εξουσίας και εκτοπίστηκαν.

Φάρος
The Lighthouse

Following the enactment of Law 4229/1929, known as the "Idionymon", Gavdos received its first political exiles. In Sarakiniko Bay, one of the buildings in which they were housed is now a historical listed monument "because it is a characteristic example of local architecture and a reference point for the inhabitants of the island, being directly connected to Aris Velouchiotis* and other figures of modern Greek history".

The building was constructed by the exiles themselves, with no material or financial assistance. On 14 March 1933, the private contract was signed at the Community office by the owners of the plot, the Katsoulis couple, and the representatives of the Exiled Communists' Collective of Gavdos, Laios Laiou and Thanassis Klaras (Aris Velouchiotis). The contract was witnessed by the Gavdos Community President, Nikolaos Papadakis and Gendarmerie Sergeant Nikolaos Vlazakis.

The building is constructed of local materials (wood and stone), in the local traditional style, plastered with traditional plaster due to the quality of the stone. Its distinctive structural feature is the "potamos", a central vertical beam (here the trunk of a juniper tree) supporting the clay roof.

The names of the exiles are carved into the "potamos". The house is simple in design, typical of the small farmhouses of the island.

It is a memory: of "rejection" and "exclusion" on the one hand, and of resistance to "disciplining" on the other. It bears witness to the struggle for survival of people who were considered ideological opponents of those in power and sent into internal exile.

*A famous Communist, later leader of the Greek People's Liberation Army (ELAS) during the Resistance against the German Occupation.

Το σπίτι
των εξορίστων.
The house
of the exiles.

Αυθεντικοί μάρτυρες της αγροτικής-κτηνοτροφικής οικονομίας του νησιού του παρελθόντος είναι οι καλλιεργητικές πεζούλες που ορίζονται από ξερολιθιές και τα μετόχια που διατηρούνται διάσπαρτα στην ενδοχώρα. Τα μετόχια είναι ο κυρίαρχος αρχιτεκτονικός τύπος του νησιού καθώς, εκτός από τις αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες, χρησιμοποιούνταν ως κύριες κατοικίες. Η αρχιτεκτονική μορφή τους ακολουθεί τα πρότυπα της κρητικής λαϊκής αρχιτεκτονικής, με την αυστηρή γεωμετρική μορφή, την ογκοπλαστική απλότητα και σαφήνεια. Αδρές και ανεπιτήδευτες κατασκευές από τα υλικά του άμεσου περιβάλλοντος, ταυτισμένες με αυτό, εκφράζουν την αντίληψη της ολιγάρκειας, της αίσθησης του απέριπτου και του αναγκαίου απαιτητού. Προϊόντα ακάματου μόχθου και επίμονου αγώνα επιβίωσης στις σκληρές συνθήκες του τόπου και της εποχής.

Ως υλικά χρησιμοποιούνται αργοί λίθοι για την τοιχοποιία, κορμοί κέδρου για τους στύλους, «ποταμοί» και δοκοί και κλαδιά για το πέτσωμα, ενώ η επικάλυψη γίνεται με λεπιδόχωμα.

Authentic witnesses to the past farming and herding economy of the island are the terraces for cultivation delimited by drystone walls, and the farmsteads scattered across the interior. These *metochia* are the dominant type of architecture on the island, as they were not only used for agricultural activities but also as homes. They are built in the traditional Cretan folk style, with its austere geometrical form, simplicity of volumes and clear lines. Rough and unaffected structures, built from the materials to hand, part of their environment, they express a frugal attitude and a sense of uncomplicated simplicity, restricted to what is needful. They are the result of ceaseless toil and the dogged struggle to survive in the harsh conditions of that time and place.

The materials used are rough stones for the walls, juniper trunks for the beams and “potamoi”, and branches for the roof, plastered with clay.

Μετόχια • Metochia

Πεζούλες • Cultivation terraces

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ • REFERENCES

- Κ. Βακάλογλου, Μ. Κουσουλάκου, Οι πέτρινοι Φάροι της Κρήτης: Το φαρικό δίκτυο στους νεότερους χρόνους, Π. Καραναστάση, Α. Τζιγκουνάκη, Χ. Τσιγωνάκη (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης, Πρακτικά της 3ης Συνάντησης, Ρέθυμνο 5-8 Δεκεμβρίου 2013*, Ρέθυμνο 2015, 719-731.
- Χ. Γάσπαρης, Η Γαύδος και το Βενετικό ενδιαφέρον το 13ο. αιώνα, *Θησαυρίσματα*, τομ. 34, 2004, σελ. 99-115.
- Α. Chaniotis, *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart 1996.
- Ε. Chriazomenou, C. Papoulia, K. Koraka, Associating Residues and Wear Traces as Indicators of Hafting Methods: A View from the Chipped Stone Industries from the Island of Gavdos, Crete στο J. Marreiros, N. Bicho, J. F. Gibaja (επιμ.), *International Conference on Use-Wear Analysis, Use-Wear 2012*, Cambridge Scholars Publishing 2014, 715-726.
- Ο. Dapper, *Naukeurige beschryving der Eilanden, in de Archipel der Middelantsche Zee*, Amsterdam 1688.
- Π. Δροσινού, Νήσος Γαύδος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 56-59 (2001-2004), 435-438.
- Π. Δροσινού, Εγκατάσταση ελαιοπιεστηρίου των ρωμαϊκών χρόνων στη νήσο Γαύδο, *Creta Romana e Protobizantina, Atti del Congresso Internazionale* (Iraklion, 23-30 settembre 2000), Volume II, Padova 2004, 415-425.
- G. Gerola, *Monumenti veneti nell' isola di Creta*, 1932
- M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, Opera e Consilio Friderici Halbherr collectae, Tituli Cretae occidentalis II, 1939
- Κ. Κόπακα, Από τη ζωή μιας προϊστορικής (;) λέξης: ka-u-da και τα προϊόντα της γης της Γαύδου, *Σήμα Μενελάου Παρλαμά*, Ε. Κ. Ι. Μ., Ηράκλειο 2002, 192- 229.
- Κ. Κόπακα, Οι αρχαιολογικές έρευνες του Πανεπιστημίου Κρήτης την τριετία 2011-2013, στο Π. Καραναστάση, Α. Τζιγκουνάκη, Χ. Τσιγωνάκη (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης, Πρακτικά της 3ης Συνάντησης, Ρέθυμνο 5-8 Δεκεμβρίου 2013*, Ρέθυμνο 2015, 33-52.
- Κ. Κορακά, The Gavdos project. An island culture on the Cretan and Aegean fringe, 62. *The European Archaeologist* 46, 2015. 62-67 <http://e-a-a.org/TEA/TEA46.pdf>
- Κ. Κόπακα, Ε. Θέου, Νεολιθικά από τη Γαύδο, στο Π. Καραναστάση, Α. Τζιγκουνάκη, Χ. Τσιγωνάκη, (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης, Πρακτικά της 3ης Συνάντησης Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*, Ρέθυμνο 2015, 31- 48.
- Κ. Κορακά, C. Matzanas (2009), Palaeolithic industries from the island of Gavdos, near neighbour to Crete in Greece, *Antiquity Project Gallery* 83/321 <http://antiquity.ac.uk/projgall/koraka321/index.html>
- Κ. Κόπακα, Γ. Νικολακάκης, Α. Τσαντηρόπουλος, Α. Κόσσυβα, Συμβολή στο τοπωνυμικό της Γαύδου στο *Τα Κρητικά Τοπωνύμια*, Πρακτικά του Διήμερου Επιστημονικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 6-7 Νοεμβρίου 1998, Ιστορική-Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, τόμος Α', Ρέθυμνο 2001 283-333.
- Κ. Κόπακα, Α. Σαμπατακάκη, Υπήρξαν ευνοϊκές παλαιοκλιματικές συνθήκες για θαλάσσιες μετακινήσεις στη Γαύδο από την Αφρική στο Πλειστόκαινο; *Κρητικά Χρονικά*, 37, 2017 Ε. Κ. Ι. Μ., Τόμος ΛΖ', 217-230.
- Κ. Κόπακα, Χ. Παπαδάκη, Προϊστορική Κεραμική από την επιφανειακή έρευνα στη Γαύδο, το παράδειγμα μιας μικρονησιωτικής βιοτεχνικής παραγωγής, *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ε. Κ. Ι. Μ., Ηράκλειο 2006, Τόμος Α1, 63-78.
- Α. Κόσσυβα, Γ. Μοσχόβη, Α. Παγκάκη, Επιφανειακή έρευνα στη Γαύδο. Ενδείξεις για τη ρωμαϊκή και την πρωτοβυζαντινή κατάληψη του χώρου, *Creta Romana e Protobizantina, Atti del Congresso Internazionale* (Iraklion, 23-30 settembre 2000), Volume II, Padova 2004, 397-414.
- Μπ. Μπέρτελς, *Εξόριστοι στο Αιγαίο*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2002.
- Μ. Sariyannis, Crete, στο *Encyclopaedia of Islam Three*: 3rd edition, Leiden: Brill, fasc. 2014-2, 78-80.
- Η. Σγουράκη, *Γαύδος, Οδοιπορικό στο χώρο και στον χρόνο*, Κρήτη, Αρχείο Κρήτης 1997.
- Γ. Χριστοδουλάκος, Ρωμαϊκά υδραγωγεία της Δυτικής Κρήτης, *Πεπραγμένα του Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 1-8 Οκτωβρίου 2006*, Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος», Χανιά 2011, Τόμος Α4, 171-193.
- Γ. Χριστοδουλάκος, Γ. Μοσχόβη, Κ. Κόπακα, Π. Δροσινού, Λαξευτά πατητήρια στη Γαύδο, *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο 9-14 Σεπτεμβρίου 1996*, Ε. Κ. Ι. Μ. 2000, τόμος Α3, 557-580.
- Σ. Α. Χρυσόχου, Ο μηχανικός Raffael Monanni και η χαρτογράφηση της Γαύδου περί το 1620-1630, στο Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία έως σήμερα, Πρακτικά Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002*, Αθήνα 2004, Τόμος Β', 63-79.

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΣΕΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ
MAP OF SITES REFERRED TO IN THE TEXT

- ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ
PALEOLITHIC SITES
- ▲ ΝΕΟΛΙΘΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ
NEOLITHIC SITES
- ◆ ΜΙΝΩΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ
MINOAN SITES
- ΡΩΜΑΪΚΕΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ
ROMAN RURAL INSTALLATIONS
- ΕΝΕΤΙΚΗ ΟΧΥΡΩΣΗ
VENETIAN FORTIFICATION
- ΕΝΑΛΙΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ
UNDERWATER ANTIQUE REMAINS
- ΥΠΑΙΘΡΙΑ ΛΑΞΕΥΤΑ ΠΑΤΗΤΗΡΙΑ
ROCK-CUT WINEMAKING INSTALLATIONS
- ✝ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ
CHURCHES
- ΜΕΤΟΧΙΑ
ΜΕΤΟΧΙΑ (FARMSTEADS)
- x
239 ΥΨΟΜΕΤΡΟ
ALTITUDE
- ΠΕΜΑΤΑ
STREAMS

Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων

Στοά Βαρδινογιάννη (4^{ος} όροφος)

731 34, Χανιά - Κρήτη

Τηλ./φάξ: 2821044418

Ephorate of Antiquities of Chania

Stoa Vardinogianni (4th floor)

731 34, Chania - Crete

Tel./fax: ++30 2821044418